INHOUD

TR

3 Redactioneel

4 Voorgeschiedenis

5 1948 in beeld

17 Gastcolumn

18 Indonesië in beeld

38 Was getekend

49 Gastcolumn

62 Kenia in beeld

70 Beeldmeditatie

72 Impressies

74 Kunst & cultuur
- *Film*
- *Muziek*
- *Boeken*

78 Agenda

80 Vooruitblik

6 REPORTAGE | Gerard Moorman
Van 'het Groote Missieuur' naar een missie zonder macht

11 ONDERZOEK | Gerrit Noort
'De blijvende opdracht'

20 DEBAT | Wilma Wolswinkel
Getuigenis en dialoog ter discussie

26 PORTRET | Ruud Stiemer – Rob van Essen – Anton Wessels
De eeuw van Verkuyl, Van Randwijck en Blauw

33 ANTITHESE | Foka van de Beek
Tussen politiek engagement en profetische houding

39 ONDERZOEK | Gerrit Noort
'De crisis der zending gaat nog dieper'

44 MENSEN IN BEELD | Renate Japenga
Zeventig jaar vrouwen in de zending

50 ONDERZOEK | Wilbert van Saane
De urgentie van racisme

55 INTERVIEW | Foka van de Beek
Oud-hoofdredacteur Dineke Spee:
'Laten zien Wie je zendt'

58 REPORTAGE | Henk Jochemsen
Werken aan ontwikkeling: radicaal-kritisch én bescheiden

64 PERSPECTIEF | Gerrit Noort
Oecumene en Pinksterzending, een ongemakkelijke relatie

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 1 07-09-18 18:02

TussenRuimte
missionair · intercultureel · verbindend

jaargang 11 | nummer 3 | september 2018
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij Kok in Utrecht.

© 2018 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie
Foka van de Beek (hoofdredacteur), Annemieke van den Berg, Piet Both, Rob van Essen, Renate Japenga, Peter-Ben Smit, Chris Vonck, Wilma Wolswinkel

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Hoofdstraat 51
3971 KB Driebergen
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
KNR (7, 9), GZB (18-19, 62-63), WCC (31, 66-67), MissieZendingskalender 2011 (46), Kors Peilman (78-79)

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E abonnementen@kok.nl

Abonnementen *vanaf 1 januari 2018*
Een jaarabonnement in Nederland kost € 44,50;
in het buitenland € 52,00. Studentenabonnement: € 29,00.
Losse nummers: € 11,50 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 16,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 2 07-09-18 18:02

Zeventig jaar zending

Dit jaar vieren we dat *TussenRuimte* tien jaar bestaat en dat voorloper *De Heerbaan* precies zeventig jaar geleden opgericht werd. Een andere voorloper van *TussenRuimte* zou volgend jaar honderd geworden zijn: het rooms-katholieke tijdschrift *Het Missiewerk*, dat in 1972 met *De Heerbaan* fuseerde tot *Wereld en Zending*, waaruit in 2008 *TussenRuimte* ontstond. Een goede reden om feest te vieren en daarom is deze *TussenRuimte* een extra dik jubileumnummer.

In dit nummer kijken we terug op zeventig jaar zending. In die periode is er natuurlijk veel veranderd, maar sommige vragen die toen speelden staan, soms in een andere vorm, nog steeds op de agenda. Bladerend door de tientallen jaren zendingstijdschriften hebben we gekeken welke onderwerpen aandacht vroegen. We hebben auteurs gevraagd om die thema's uit te diepen door terug te blikken en zo mogelijk lijnen te trekken naar het heden.
Dit nummer geeft daardoor niet alleen een beeld van ontwikkelingen in zeventig jaar zendingsgeschiedenis, maar ook die van zendingstijdschriftengeschiedenis: wat wilden de redacties voor het voetlicht brengen, welke onderwerpen waren volgens hen relevant voor de lezer?

Zeventig jaar. *De Heerbaan* startte in 1948, een jaar waarin veel gebeurde. De staat Israël werd gesticht, de Wereldraad van Kerken hield zijn oprichtingsvergadering in Amsterdam, de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd aangenomen, Juliana werd koningin in de plaats van haar moeder Wilhelmina, in Oost-Europa kwamen communistische regimes aan de macht en in *De Heerbaan* zien we de zorgen rond het zendingswerk in Indonesië. Onder andere dat laatste en de vraag of Nederland momenteel niet genoeg met zichzelf te stellen heeft, gezien de geestelijke worsteling waarin men zich bevindt, roept bij J.H. Bavinck de vraag op, of dit wel het ogenblik is om een zendingstijdschrift te beginnen. Zijn antwoord in de inleiding op het eerste nummer van *De Heerbaan* is: ja, juist nu is het nodig om een 'Zendingstijdschrift' te hebben, '*waarin de grote vragen kunnen worden nagegaan, waarin de ontwikkeling op de Zendingsvelden kan worden blootgelegd en waarin de theologische beginselen, die hier in het geding zijn, kunnen worden in beschouwing genomen.*'
En dat is na zeventig jaar nog steeds zo!

— Foka van de Beek, hoofdredacteur *TussenRuimte*

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 3 07-09-18 18:02

1948-2018

De voorgeschiedenis van *TussenRuimte*

TussenRuimte ontstond in 2008 en is de opvolger van *Wereld en Zending.* In 1972 fuseerden het protestantse zendingstijdschrift *De Heerbaan,* opgericht in 1948, met het in 1919 ontstane rooms-katholieke *Het Missiewerk.* Al enige jaren waren er (missionaire) overleggroepen met rooms-katholieke en protestantse leden en in 1971 stelde de rooms-katholieke Nederlandse Missieraad voor om tot samenwerking van beide tijdschriften te komen. Dit voorstel werd van beide kanten positief ontvangen en zo kwam in 1972 het eerste nummer van *Wereld en Zending* uit.
De naam *Wereld en Zending* zorgde in eerste instantie voor discussie, omdat dit als te protestants werd ervaren voor een gezamenlijk tijdschrift. In het eerste nummer wordt er echter een bredere bijbels-theologische uitleg gegeven aan de term, zodat men ook van rooms-katholieke zijde kon instemmen met de naam.

Tot 1991 werd *Wereld en Zending* in eigen beheer uitgegeven door de Nederlandse Zendingsraad (NZR) en de Nederlandse Missieraad (NMR), daarna door Uitgeverij Kok. Ook voegden Missio Nederland, Missio België, het Comité van de Missionerende Instituten (CMI) in België en de Verenigde Protestantse Kerk België (VPKB) zich hierbij.

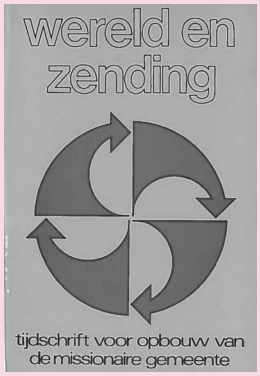

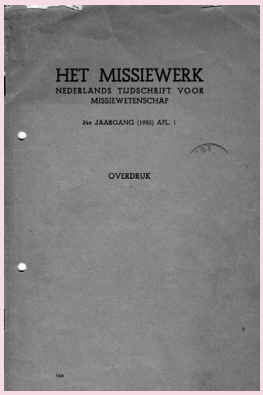

In 2008 werd een van de dragers van tijdschrift, de rooms-katholieke Nederlandse Missieraad, opgeheven. Mede hierdoor ging *Wereld en Zending* over in *TussenRuimte.* Na nog enkele verschuivingen wordt *TussenRuimte* nu gedragen door de Nederlandse Zendingsraad, de VPKB, MissieNederland en Prisma (ontwikkelingssamenwerking en diaconaat).

— Foka van de Beek

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 4 07-09-18 18:02

De Staat Israël werd uitgeroepen op 16 mei 1948.

THE PALESTINE POST

STATE OF ISRAEL IS BORN

Most Crowded Hours in Palestine's History

JEWS TAKE OVER SECURITY ZONES

Egyptian Air Force Spitfires Bomb Tel Aviv; One Shot Down

U.S. RECOGNIZES JEWISH STATE

Proclamation by Head Of Government

2 Columns Cross Southern Border

Etzion Settlers Taken P.O.W.

Special Assembly Adjourns

Op 4 september 1948 werd Juliana Koningin der Nederlanden.

Oprichting en avondmaalsviering van de Wereldraad van Kerken in Amsterdam op 23 augustus 1948.

Eleanor Roosevelt met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens op 10 december 1948.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 5 07-09-18 18:02

Van 'het Groote Missieuur' naar een missie zonder macht

In de tweede helft van de twintigste eeuw heeft zich binnen de Rooms-Katholieke Kerk een transformatie voltrokken van de missie. Leken spelen een veel grotere rol dan voorheen. En kerken op het zuidelijk halfrond hebben het stokje overgenomen van westerse missionarissen.

Een paar maanden geleden nam ik deel aan een eucharistieviering van West-Afrikaanse migranten in Amsterdam Zuidoost. Hun kerk bevindt zich wat verscholen in een voormalig dokterskantoor middenin een woonwijk. Achter de bescheiden façade trof ik een bloeiende, swingende kerkgemeenschap, waar elke week honderden Nigerianen, Ghanezen en Kameroeners samenkomen om te bidden en vieren, elkaar te ontmoeten en steunen.
Ik was uitgenodigd door de pastor, een Indiase missionaris die veertien jaar in Nigeria heeft gewerkt. Zijn congregatie, de Sociëteit voor Afrikaanse Missiën (SMA), vroeg hem naar Nederland te komen. Sinds twee jaar leidt hij deze Afrikaanse parochie. Daarnaast werkt hij in een inloopcentrum van de SMA in de Bijlmermeer, waar migranten en vluchtelingen worden ondersteund bij het vinden van hun weg in de Nederlandse maatschappij. Dit centrum wordt gecoördineerd door een vrouw die lang als geassocieerd lid van de SMA in Liberia en Ghana heeft gewoond.
Deze pastor is verder ook actief bij Sant' Egidio in Amsterdam, een katholieke lekenbeweging die zich op allerlei manieren inzet voor gemarginaliseerde bevolkingsgroepen. Ziehier met een voorbeeld in een notendop hoe de katholieke missie in Nederland eruit ziet anno 2018.

Vreugde en leed delen

Er is veel gebeurd sinds 'het Groote Missieuur' van de Nederlandse katholieken – grofweg gezegd: de periode tussen beide wereldoorlogen. Een op de tien missionarissen in de wereld kwam toen uit Nederland. In elke katholieke familie was wel een oom of tante die als missiepater of missiezuster ergens in de wereld aan het werk was.

Het katholieke thuisfront bleef op de hoogte via speciale 'missiebladen' en hielp waar men maar kon met collectes of inzamelingsacties. De missionarissen kregen ook 'professionele' assistentie van organisaties als Medische Missie Actie, Pauselijke Missie Werken, Missie Verkeersmiddelen Actie of Centraal Missie Commissariaat.
Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) luidde een nieuwe periode in voor de katho-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 6 07-09-18 18:02

Ontmoeting met Aziatische missiezusters tijdens de jaarlijkse bijeenkomst Kleurrijk Religieus Leven in Amsterdam.

lieke kerk. Paus Johannes XXIII zette de ramen en deuren van de kerk wijd open naar de wereld. De geest van het concilie wordt nergens beter verwoord dan in de eerste zin van de pastorale constitutie over de Kerk in de wereld van vandaag, *Gaudium et spes*:

> 'De vreugde en de hoop, het leed en de angst van de hedendaagse mens, vooral van de armen en van alle lijdenden, zijn ook de vreugde en de hoop, het leed en de angst van Christus' leerlingen; en er is niets echt menselijks, of het vindt weerklank in hun hart.'

Deze woorden waren veel missionarissen uit het hart gegrepen. Zij hadden in hun missie geleerd pragmatisch om te gaan met het geloof. Zij wilden dicht bij de mensen staan. Bij het delen van de vreugde en het verdriet van anderen hoorde voor hen ook, dat men begrip en respect leert opbrengen voor hun cultuur en religieuze overtuigingen.

De sporen van Vaticanum II

Het Tweede Vaticaans Concilie heeft diepe sporen achtergelaten in de katholieke missie. Een aantal tendensen die al sluimerden onder missionarissen werden door het concilie bekrachtigd. Ik noem er drie: de inzet voor gerechtigheid en vrede, oecumenische en interreligieuze samenwerking, de inzet van leken.

Gerechtigheid en vrede

Dat de inzet voor gerechtigheid en vrede nieuwe impulsen kreeg, lag niet alleen aan het concilie. Het had natuurlijk vooral ook te maken met de snelle veranderingen die in de jaren zestig en erna plaatsvonden in de wereld.

Samenwerking van mensen van goede wil is geboden

De ene na de andere kolonie verwierf onafhankelijkheid. Emancipatiebewegingen zorgden overal ter wereld voor nieuw bewustzijn onder volkeren van de unieke waarde van hun cultuur.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 7 07-09-18 18:02

Naast de klassieke missieactiviteiten als onderwijs, medische zorg en kerkopbouw, raakten missionarissen ook betrokken bij de strijd van lokale bevolkingen voor hun rechten en waardigheid. De bevrijdingstheologie kwam rond diezelfde tijd op en vond ook onder veel missionarissen weerklank, met name in Latijns-Amerika.
Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw kreeg ook de zorg voor de schepping steeds meer aandacht, vooral van vrouwelijke religieuzen. Zij zetten op veel plekken in de wereld centra op voor ecologische spiritualiteit en landbouw.
De publicatie van *Laudato Si'* in 2015 betekende een enorme stimulans om zorg voor de schepping op te nemen in missionair beleid. Dat gebeurt momenteel op alle continenten.

Oecumenisch en interreligieus

In het missiedecreet *Ad Gentes* dat op de allerlaatste dag van het concilie was aangenomen, wordt missie als volgt getypeerd:

> 'De missieactiviteit is niets anders en niets minder dan de openbaring en de vervulling van het plan van God in de wereld en in haar geschiedenis, waarin God door de missie de geschiedenis van het heil zichtbaar voltooit' (Ad Gentes 9).

De tekst ademt een oecumenische en interreligieuze openheid, want bij de vervulling van het plan van God in de wereld is samenwerking met alle mensen van goede wil geboden. De geest van God is ook altijd werkzaam in andere godsdiensten en culturen, zo hadden veel missionarissen al eerder ontdekt.

De inzet van leken

Ad Gentes onderstreepte ook dat missie een taak is van elke gelovige.

> 'Op iedere leerling van Christus rust de plicht om naar vermogen het geloof te verbreiden' (paragraaf 23).

Feit is dat katholieke lekenbewegingen als Sant' Egidio, Focolare, Emmanuelbeweging en Neokatechumenale Weg vanaf de jaren zestig een grote rol en invloed spelen binnen de kerk. Sommige van deze bewegingen hebben een sterke sociaal-maatschappelijke inzet, andere richten zich vooral op de nieuwe evangelisatie. Parallel aan deze ontwikkeling experimenteerden veel ordes en congregaties de afgelopen decennia met vormen van geassocieerd lidmaatschap. Leken nemen zo op manieren die passend zijn, deel aan het religieuze leven van de gemeenschap.

Grote rol en invloed van katholieke lekenbewegingen

Via de geassocieerde groepen van missiecongregaties als de eerder genoemde Societeit voor Afrikaanse Missiën, Spiritijnen (Congregatie van de Paters van de Heilige Geest) en Mill Hill Missionaries (gemeenschap van apostolisch leven, genoemd naar de Londense wijk waar het moederhuis staat) worden nog steeds leken uitgezonden naar ontwikkelingslanden.

Een nieuw missietijdperk

Anno 2018 heeft de globalisering ervoor gezorgd dat er bijna geen plek op de wereld

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 8 07-09-18 18:02

is waar mensen nooit in aanraking zijn gekomen met het christelijke geloof. Terwijl in 1965 nog geschreven kon worden over ‘niet-christenen overzee’ aan wie de kerk het geloof moest verkondigen, woont ‘de ander’ nu in veel gevallen bij ons om de hoek. Het christendom heeft wortel geschoten in de hele wereld. Het is verkondigd ‘tot aan de uiteinden der aarde’.

Van kleur verschoten

De invloed van kerkprovincies op het zuidelijk halfrond is de afgelopen halve eeuw binnen de Rooms-Katholieke Kerk enorm toegenomen. Westerse missionarissen zijn nog slechts mondjesmaat werkzaam in ontwikkelingslanden. Nigerianen, Brazilianen en Filipino’s hebben het stokje overgenomen. Ook de congregaties en ordes die in missie zijn gespecialiseerd zijn van kleur verschoten. De Indiase kerk heeft duizenden missionarissen over de hele wereld uitgezonden. De laatste jaren groeit ook het aantal Afrikaanse missionarissen snel.

Begin jaren zeventig van de vorige eeuw waren er nog ongeveer achtduizend Nederlandse missionarissen ergens ter wereld werkzaam. Maar het religieuze leven is sindsdien sterk vergrijsd. De Nederlandse missiecongregaties hebben nauwelijks nog jonge leden. Volgens cijfers van de Konferentie Nederlandse Religieuzen waren er in 2016 nog maar 365 Nederlandse religieuzen die in het buitenland wonen en werken.

De katholieke missie is, in ieder geval in Nederland, veel minder zichtbaar dan voorheen. De katholieke missionaire organisaties die er nog zijn, hebben vaak moeite om het hoofd boven water te houden. Nogal wat organisaties zijn het afgelopen decennium opgeheven.

Missiecongregaties en orde zijn van kleur verschoten

Het verlies van deze ‘missionaire infrastructuur’ betekent echter niet het einde

Workshop ‘Active listening’ tijdens Kleurrijk Religieus Leven.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 9 07-09-18 18:02

van de katholieke missie in Nederland. Onder de radar gebeurt namelijk heel veel. De katholieke missie is veelkleuriger en pluriformer dan voorheen. Er zijn nu meer buitenlandse religieuzen die in Nederland werken, namelijk 441, dan Nederlandse missionarissen in het buitenland.

Lekengroeperingen

Dat brengt ons terug naar de situatieschets waarmee dit artikel begint. Katholieke leken zetten zich in allerlei diaconale en missionaire projecten in voor medemensen en de schepping.
Er zijn momenteel een kleine veertig groepen van leken die zich nauw hebben geassocieerd aan een orde of congregatie. Sommige daarvan, zoals de oblaten die zijn verbonden met een benedictijns klooster, bestaan al eeuwen. Maar de meeste zijn pas de afgelopen decennia ontstaan (zie www.knr.nl onder 'Lekengroeperingen').
Daarnaast hebben internationale lekenbewegingen als de Neokatechumenale Weg, Sant' Egidio, Opus Dei, Communione e Liberazione en de Emmanuelbeweging een hoge vlucht genomen na het Tweede Vaticaans Concilie. Theologisch en missionair is de variëteit enorm: sommige bewegingen richten zich vooral op devotionele praktijken en nieuwe evangelisatie, andere hebben een sterke gerichtheid op de inzet voor gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping.

De wereldkerk present

De honderden religieuzen uit voornamelijk Azië en Afrika die in Nederland wonen, zijn actief in het parochiepastoraat, zetten kleinschalige missionaire projecten op, zijn actief in het jongerenwerk en ontplooien activiteiten in het kader van de 'nieuwe evangelisatie'.

Buitenlandse missionarissen leggen eigen accenten

In vergelijking met de westerse missionarissen van voorheen, hebben de nieuwe missionarissen niet het geld of de middelen om grote projecten van de grond te tillen. Zij brengen zichzelf en hun bereidheid om hier aan de slag te gaan. Zij brengen hun ervaring, geloof en verlangen om Jezus na te volgen. Zij proberen mensen bij te staan en bruggen te slaan tussen mensen die elkaar anders niet zo gauw ontmoeten. De buitenlandse missionarissen leggen eigen accenten en stellen zo in feite de wereldkerk present. Zij zijn niet behept met de 'religieuze sprakeloosheid' van veel Nederlandse katholieken die vaak moeite hebben te getuigen van hun geloof.

Ja, een nieuw missietijdperk is aangebroken, met andere actoren die eigen accenten leggen. Je zou kunnen spreken van een internationalisering en laïcering van de katholieke missie. Medegelovigen uit het Zuiden en bevlogen katholieke leken zijn volop bezig missie in de eenentwintigste eeuw vorm te geven.

— Gerard Moorman is stafmedewerker van de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR).

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 10 07-09-18 18:02

‘De blijvende opdracht’

Over verbreding, verlegenheid en herontdekking

Tussen 1948 en 2018 kwamen in de achtereenvolgende missiologische periodieken *De Heerbaan, Wereld en Zending* en *TussenRuimte* talloze thema’s aan de orde.[1] Drie opmerkelijke zaken licht dit artikel daar uit: de waarschuwing van zendingsvoorman J.C. (Hans) Hoekendijk dat zending niet mag opgaan in oecumene, de steeds bredere scopus van zending en de herontdekking van de missionaire identiteit van de lokale kerk.

Missionaire oecumene als knelpunt

Prangende vragen

De kwestie Indonesië, zending in zes continenten, wederzijdse assistentie, de verhouding tot andere godsdiensten en de verbreding van de zendingsrelaties naar Afrika en Latijns-Amerika vormen slechts enkele voorbeelden van ingrijpende veranderingen in de naoorlogse periode.

E. (Evert) Jansen Schoonhoven (1904-1995), rector van de Oegstgeester Zendingshogeschool, voegde daaraan toe in *De Heerbaan* van 1952 het ‘buitengewoon actuele’ probleem van de verhouding van zending en oecumene.[2]

De toen veelgehoorde gedachte dat de ‘zendingseeuw’ (negentiende eeuw) was afgelost door de ‘oecumenische eeuw’ (twintigste eeuw) leidde voor hem tot prangende principiële en praktische vragen:

- Kan de zending samenwerken met geïnstitueerde ‘jonge’ kerken of is de zendingstaak ten einde zodra een kerk zelfstandig wordt?
- Als er blijvende samenwerking is, hoe verhouden missionaire doelstellingen zich dan tot institutioneel-kerkelijke belangen?
- Moeten ‘jonge’ kerken zich blijven orienteren op de internationale zendingsbeweging of moeten zij hun weg zoeken binnen de oecumenische beweging?

Jansen Schoonhoven koos principieel voor de oecumene. Het moest dan echter wel gaan om een voluit *missionaire* oecumene: ‘De oecumene is draagster van de opdracht tot wereldevangelisatie.’

Die insteek vinden we ook bij zendingsman H. (Hendrik) Kraemer (1888-1965), een Nederlandse ‘leeuw van de oecumenische beweging’.[3] Het was zijn grootste gave aan de oecumenische beweging om ‘met de wereld een ernstig gesprek te houden’, schreef oud-collega De Dietrich in *De Heerbaan* van 1958. Kraemer verdroeg het slecht dat ‘confessionele vooroordelen, theologische twistpunten van de tweede rang de voortgang van

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 11 07-09-18 18:02

het evangelie in de wereld verlammen of in ieder geval vertragen'.

Niet vanzelfsprekend

Terwijl de naoorlogse zendingsorganen zochten naar nieuwe verhoudingen met de 'jonge' kerken, waarschuwde J.C. (Hans) Hoekendijk (1912-1975) al in 1950 dat de zending niet mocht vluchten in oecumene. Daar dreigde immers het risico dat een concentratie op 'christelijke broederschap' en *fellowship* zou leiden tot verlies van de missionaire gerichtheid.
De oecumenische beweging, grotendeels voortgekomen uit de Wereldzendingsconferentie van Edinburgh (1910), liep het risico tot 'kerk' te worden die 'zichzelf zo ernstig neemt en zichzelf ook zo geniet, dat vergeten wordt, dat de kerk alléén voor de wereld bestaat'.[4]
In oecumene moest het dus om de wereld blijven gaan, niet om interkerkelijke samenwerking en samenleven als zodanig. Vanzelfsprekendheid was dat geenszins. Dit blijkt onder meer uit een verslag van Joh. (Johannes) Blauw (1912-2007), secretaris van de Nederlandse Zendingsraad, over de Wereldzendingsconferentie te Willingen (1952). Deze conferentie legde het accent op de '*missionary obligation of the church*' – dus niet van zendingsorganisatie of individueel christen – en de daaruit voortvloeiende noodzaak de structuur van de 'ganse zendingstaak' ingrijpend te herzien. Werkgroep IV deed met het oog daarop voorstellen. Daarin valt op dat evangelisatie bijna schuilgaat achter oecumenische samenwerking en financieel-personele hulpverlening voor kerkopbouw. Een verschuiving van missionaire gerichtheid naar consolidering van kerkelijke structuren lijkt in deze voorstellen al volop aan de orde.[5]
Het is daarom niet verwonderlijk dat Hoekendijk in 1952 opnieuw waarschuwde voor een '*church-centric-conception*', waarin de zending tot departement van de kerk dreigde te worden. De kerk moest echter 'totaal zending zijn' en gericht blijven op het Rijk en de wereld.[6]

Bang voor ondersneeuwen

Hoewel *De Heerbaan* Hoekendijks waarschuwing bespreekt, komt de kritiek van *evangelicals* op de toenemende integratie van zending en oecumene niet aan de orde. Zij hadden zorg om het ondersneeuwen van de zendingsagenda, als de International Missionary Council (IMC) zou opgaan in de Wereldraad van Kerken. De IMC had kans gezien 'mensen van zeer uiteenlopende theologische opvattingen aan zich te binden' (waaronder vele *evangelicals*), maar na

Zendingsvoorman J.C. Hoekendijk

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 12 07-09-18 18:03

de integratie van de zendingsraad in de Wereldraad zou dat niet meer lukken.[7] Eerdergenoemde NRZ-secretaris Blauw blikt in *De Heerbaan* van 1962 terug op de formele integratie tijdens de assemblee te New Delhi (1961) en verwijst slechts terloops naar de kritiek van de daar als waarnemer aanwezige Billy Graham.[8] Laatstgenoemde stelde dat de assemblee vooral te veel met zichzelf bezig was.
Blauw stemde in met die kritiek en vermeldde dat tijdens de assemblee weinig te merken was van de integratie met zending. Hij maakte zich zorgen of de Wereldraadafdeling *Faith and Order* wel voldoende beïnvloed zou worden door de nieuwgevormde zendingsafdeling. In bijna cynische bewoordingen schreef hij: 'Persoonlijk vermoed ik hier meer bundeling van wereldwijde kerkelijke introvertie dan een gewénd zijn naar de wereld.' De toetreding van de Russisch-Orthodoxe Kerk tot de Wereldraad (1961) zag hij in dit verband als een verzwakking van een missionair gerichte oecumene.

Evangelisch-oecumenische controverse

Wereld en Zending, voortgekomen uit de fusie van de protestantse periodiek *De Heerbaan* (1948-1971) en het katholieke blad *Het Missiewerk* (1941-1971), besteedde in de jaren 1972-2007 veel aandacht aan nieuwe oecumenische uitdagingen.
Zo maakt de jaargang van 1973 duidelijk dat wederkerigheid in de missionair-oecumenische relaties een belangrijke kwestie was geworden, evenals de vraag naar de verhouding van contextuele (lokale) en universele (oecumenische) theologie.[9] Naast Azië waren andere continenten in beeld gekomen en de bespreking van Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie kreeg een prominente plaats in het blad.
Ook tekenen zich de contouren af van het heftige debat rondom de verhouding van 'evangelisatie en humanisatie'. Opmerkelijk – en pijnlijk – is dat de jaargangen 1974-1980 maar mondjesmaat ingingen op de ontstane breuk en de consequenties daarvan voor de protestantse zendingsbeweging. Deze jaargangen schonken veel aandacht aan het bevolkingsvraagstuk, het moratorium op personele assistentie en aan diaconale hulpverlening, maar over de evangelisch-oecumenische controverse treffen we slechts enkele artikelen aan, namelijk van I.P.C. van 't Hof (1974), H.B. Kossen (1977) en J.D. Gort (1980). De oecumenisch samengestelde redactie was wellicht van mening dat het hier een interne protestantse kwestie betrof.

Zending in Nederland

Waarschijnlijker is echter dat haar aandacht in deze jaren vooral gericht was op een weloverwogen koerswijziging van het blad: met ingang van 1977 moest *Wereld en Zending* dienstbaar worden aan het 'missionair functioneren van de gemeente'. Zending in Nederland was in beeld gekomen. Oecumenisch leerproces en terugkoppeling van missionaire ervaringen zouden in de jaren tachtig steeds terugkerende trefwoorden worden. Het ging erom samen te ontdekken hoe het belijden van de christelijke gemeente het kwaad in de wereld zichtbaar maakt, evenals de tekenen die verwijzen naar 'werkelijk nieuw leven'.[10]

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 13 07-09-18 18:03

De Groninger missioloog L. Hoedemaker stelde kritische vragen naar het missionaire gehalte van deze oecumenische leerprocessen. Hij waarschuwde dat wederkerige oecumenische relaties tot een kerkelijke gevangenschap en interkerkelijk toerisme konden leiden, waarbinnen een echte missionaire vraagstelling niet kan gedijen. Die moet immers 'van buiten' komen, vanuit de spanning tussen wereld en Gods Rijk, en kan 'niet worden gelokaliseerd in de relaties tússen kerken'.[11]

J. (Jan) van Butselaar, van 1983-2001 algemeen secretaris van de Nederlandse Zendingsraad, concludeerde dat de oecumene wel degelijk aandacht had voor de communicatie van het evangelie 'buiten de tuin van de kerk', maar hij plaatste daarbij kanttekeningen van geheel andere aard. Zo stelde hij dat oecumenische zending, zoals de *Urban Mission*, een maatschappelijke protestbeweging was geworden die geen feeling meer had met de evangelieverkondiging aan degenen die het nog niet gehoord hadden.[12]

Missionaire scopus: verbreding en herontdekking

De verandering in de naoorlogse periode zouden nog veel verder voeren dan mensen als Blauw en Jansen Schoonhoven zich hadden gerealiseerd. 'Zending op zes continenten' en de totstandkoming van *World Christianity*, de groei van pinksterkerken en evangelische zending, *mission from the South* en kerken van migranten, oecumenisch-missionaire relaties met de rooms-katholieke en oosters-orthodoxe kerken zouden het missionaire landschap ingrijpend wijzigen. Daarbij kwamen ook secularisatie in het Westen en onze 'verlegenheid' met het evangelie, de ontdekking van Nederland als 'zendingsterrein', de groei van werelddiaconale 'hulpverlening' en zending als presentie in solidariteit.

'Gospel and Culture'

De jaargangen van *Wereld en Zending* vormen een weerslag van deze ontwikkelingen. Zichtbaar is dat zending, mede onder invloed van het *missio Dei*-concept, steeds breder werd gedefinieerd. In dat denken ging het immers niet langer om het werk van zendingsorganisaties en zendingswerkers, maar om het 'herstel van alle dingen', om Gods op bevrijding gerichte werk in deze wereld. Weliswaar werd de insteek van Hoekendijk (zending als 'sjalomisering' van de wereld, de kerk als functie van apostolaat) genuanceerd, maar breed gedragen was het besef dat 'wereld en zending' staan in het perspectief van het komende Godsrijk.
Maar de daarmee samenhangende verbreding van zending tot presentie, bevrijding, solidariteit, interkerkelijke assistentie en interculturele theologie leidde ook tot de kritische vraag wat zending dan eigenlijk is. Stephen Neill verwoordde dat ooit met de bekende uitspraak: '*If everything is mission, nothing is mission.*'
Een omslag werd in feite zichtbaar in de hierboven al genoemde aandacht voor 'Zen-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 14 07-09-18 18:03

'Men is in Whitby [conferentie aldaar van de Internationale Zendingsraad van 5-24 juli 1947] begonnen met een overzicht van de toestand der kerk in de gehele wereld.'
'Er behoort bijv. toe de geweldige politieke verandering in de gehele oostaziatische wereld van India, China, Japan, maar ook van Burma, de Philippijnen en vooral Korea.'
'En van nog veel groter betekenis is, dat de drie grote machten, die vijanden van het Evangelie zijn, Islam, Communisme en het politiek-clericale Rooms-Katholicisme, aan macht gewonnen hebben en in niet geringe mate.'

'Van blijder aard is het, dat bezetting door vijandelijke macht en groeiend nationaal bewustzijn het verantwoordelijkheidsbesef voor het werk der kerk en het rijper worden van het inheemse leiderselement, zowel als de vooruitgang in zelfonderhoud sterk hebben bevorderd.'

Dr. K.J. Brouwer, 'Blijvende opdracht?', *De Heerbaan,* 1948/I, 11

ding in Nederland' en de door Leslie Newbigin (1909-1998, van 1958-1965 algemeen secretaris van de International Missionary Council) opgestuwde bezinning op *Gospel and Culture* in het Westen. Daarin ging het immers om de vraag naar de missionaire roeping in de eigen context en naar het missionaire gehalte van kerk, kerkenwerk en opleiding. Vragen over missionaire ecclesiologie en homiletiek zouden daardoor steeds meer aandacht krijgen.

Nieuwe bezinning

Ongetwijfeld vormden restauratieve motieven onderdeel van deze herontdekking van de missionaire context van onze kerk. Kerstening werd in de jaren negentig nog ongeneerd als synodebeleid van de Hervormde Kerk vastgesteld, ook al werd daar in missionaire kring ietwat lacherig op gereageerd.[13] Maar de toon was wel gezet: in de jaren negentig bleek een sterk besef gegroeid dat nieuwe missionaire aanzetten nodig waren, zowel in Nederland als daarbuiten. *Breaking New Ground* (Anglicaanse Kerk Engeland, 1994), *Proposer la Foi dans la Société Actuelle* (Rooms-Katholieke Kerk Frankrijk, 1996), *Reden von Gott in dieser Welt* (Evangelische Kirche Deutschland, 1999), *Wat bijdraagt aan het getuigen* en *Leren Leven van de Verwondering* (Protestantse Kerk in Nederland, 2004/2005) vormen slechts enkele bewijzen van de nieuwe bezinning op de missionaire roeping van de kerk.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 15 07-09-18 18:03

Een beslissende tijd

Het was dan ook niet verwonderlijk dat *Wereld en Zending* in 2003 een nummer uitgaf met als titel 'Missionair mág weer'. De inleiding daarvan verwijst naar het project 'Zending in Nederland' en de toen ervaren verlegenheid met het evangelie. Maar de redactie schetst dat rond de eeuwwisseling een andere situatie is ontstaan, waarin de missionaire kerk is herontdekt.

Kenmerkend voor deze nieuwe fase is dat de bereidheid tot een missionair-oecumenisch leerproces nu veel groter is dan in het verleden, toen nog gemakkelijk geschuild kon worden binnen de comfortabele omheining van de eigen kerk.

Het besef brak echter door dat dit niet langer kan, omwille van de voortgang van het evangelie. Gort spreekt in het betreffende nummer van *Wereld en Zending* zelfs van een *kairos*, een beslissende tijd.

Het gaat om de 'blijvende opdracht' in de voetsporen van Christus te gaan en anderen daartoe uit te nodigen. De klassieke zendingsthema's discipelschap en levensheiliging kwamen in de oecumene weer centraal te staan.[14] Het is dan ook niet verwonderlijk dat de missiologische reflectie op missionaire methodiek inmiddels een opmerkelijke *comeback* beleeft.

Noten

[1] Zie o.m. D. Bosch, *Transforming Mission*, New York, 2012, 377-532; S. Paas, *Vreemdelingen en Priesters*, Zoetermeer 2015, 39-108

[2] E. Jansen Schoonhoven, 'Oecumene en Zending', *De Heerbaan*, 1952, 279-295

[3] S. de Dietrich, 'Kraemer et l'Oecumene', *De Heerbaan*, 1958, 108-115

[4] J.C. Hoekendijk, 'Nieuwe leren zakken', *De Heerbaan* 1950, 315-317

[5] J. Blauw, 'Willingen 1952', *De Heerbaan* 1952, 296-309, zie 306-307

[6] I.P.C. van 't Hof, 'De Theologie der Wereldzendingsconferenties', *De Heerbaan*, 1965, 184-185

[7] J. van Butselaar, 'Uitdaging of ondergeschoven kind?', *Wereld en Zending*, 1998/3, 30-33 Hij verwijst hier naar observaties van Max Warren in 'The fusion of IMC and WCC at New Delhi', in: Tj. Baarda (red.), *Zending op weg naar de toekomst*, Kampen 12978, 190-202

[8] J. Blauw, 'New Delhi. Indrukken en Overwegingen', *De Heerbaan*, 1962, 1-15. Zie 7.

[9] H.H. Rosin, 'Theologia in loco en in oecumenisch verband', *Wereld en Zending*, 1972, 31-43; D.S. Amalorpavadas, 'Een schets van de theologische grondslag van de indigenisatie', *Wereld en Zending*, 1973, 289-296

[10] Zie o.m. *Wereld en Zending* 1984/3; L. Hoedemaker, 'Het schema van de wereld en het belijden van de kerk', *Wereld en Zending*, 1988/4, 352

[11] L.A. Hoedemaker, *Met anderen tot Christus*, Zoetermeer 2000, 96-98

[12] J. van Butselaar, 'Uitdaging of ondergeschoven kind?', *Wereld en Zending*, 1998/3, 27-35

[13] *Kerstening als Kerkewerk*, synode NHK, 1991

[14] De WCC-zendingsconferentie in Arusha (2018) stelde *transforming discipleship* centraal; heiliging staat centraal in de pauselijke exhortatie *Gaudete et Exsultate* (2018).

— Gerrit Noort is theoloog en directeur van de Nederlandse Zendingsraad.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 16 07-09-18 18:03

Ontdekkingsreis in Indonesië

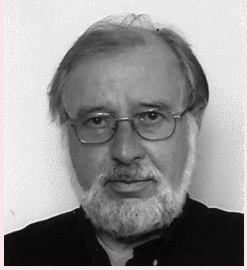

Onlangs was ik bij de prachtige promotie van Wilbert van Saane (voorheen óók NZR) in Utrecht. In zijn studie gaat het over Indonesië en de Nederlandse Zendingsraad. Het bracht bij mij herinneringen boven aan mijn eigen Indonesië-ervaringen.

In 1985 organiseerden de Raden van Kerken van Indonesië en Nederland een conferentie op Bali om een lange periode van historische relaties te markeren en een nieuwe periode met nieuwe verhoudingen in te luiden. Het leek een goede gelegenheid om daaraan voorafgaand een oriëntatiereis te maken, waarin ik, als vrij recent aangetreden algemeen secretaris van de NZR, met de kerken en christenen van dit grote land ervaringen kon opdoen en delen.
Maar dat ging niet zonder slag of stoot. De voorbereidingscommissie van Indonesië-secretarissen van missie en zending had niet veel fiducie in mijn plannen: wat kon ik, Afrika-man, nog toevoegen aan wat zij allemaal al niet wisten? De reacties op mijn Indonesië-reisverslag waren dan ook heel divers. Zo was voorman Jo Verkuyl niet erg te spreken over mijn conclusies ...

Wat is mij hiervan bijgebleven? In de eerste plaats dat het koloniale verleden nauwelijks meer een rol speelde in de discussies; de Japanse bezetting die erna volgde was veel gruwelijker geweest. In de tweede plaats, de trots van een grote natie; vroeger dacht men dat Nederland een groot en machtig rijk was, later ontdekte men dat het hele landje in het Toba-meer kon verdwijnen ... En ten slotte, het karakter van de Indonesische christenen.
Jazeker, een minderheid, met een ongewisse toekomst, ondanks de Pancasila, *de filosofische grondslag van de Indonesische staat. Maar met een sterke overtuiging. Gelovige mensen, die zich sociaal bewogen in de samenleving opstelden, zoals bleek tijdens de communistenjacht in de jaren zestig; christenen ontfermden zich over hen die geen redder hadden.*
Bescheiden mensen, maar moedig en standvastig in hun band met de Heer. Als ik nu lees over kerken die in brand worden gestoken, christenen die met de dood worden bedreigd en een gevoel van machteloosheid me overvalt, dan denk ik daaraan terug, aan die bescheiden, moedige mensen die zich niet laten knechten. Godlof!

— Jan van Butselaar was van 1975 tot 1983 docent aan de Theologische Hogeschool van Butare in Rwanda en daarna tot 2000 algemeen secretaris van de Nederlandse Zendingsraad. Over zijn Indonesië-ervaringen publiceerde hij *Indonesië, een land apart, een kerk apart?* (Amsterdam: NZR, 1986).

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 17 07-09-18 18:03

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 18 07-09-18 18:03

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 19 07-09-18 18:03

Getuigenis en dialoog ter discussie

Kerk in relatie tot niet-christelijke godsdiensten

Hebben wij als christenen iets unieks in handen of is het heil ook te vinden in andere godsdiensten? Hoe verhouden getuigenis en dialoog zich tot elkaar? Deze discussie ontging ook de missiologische tijdschriften *De Heerbaan* en later *Wereld en Zending* niet.

Een van de belangrijkste missionaire vragen in de twintigste eeuw was de vraag hoe het christendom zich verhoudt tot de andere grote wereldgodsdiensten. Dit was natuurlijk geen nieuwe vraag. In bepaalde delen van de wereld leefden joden, moslims en christenen al eeuwenlang naast elkaar. Maar door toenemende migratiestromen in de loop van de twintigste eeuw, werd de vraag wel steeds prangender, met name in West-Europa. Moslims en hindoes werden onze buren en collega's en waren niet meer enkel de bewoners van exotische landen die we kenden uit de zendingsblaadjes. Zowel de Rooms-Katholieke Kerk als de Wereldraad van Kerken en ook de evangelische beweging bogen zich regelmatig over deze vraag.

Nieuwe werkelijkheid

In de jaren vijftig werd er nagedacht over de vorming van een 'World Fellowship of Muslims and Christians'. Bijlefeld plaatste daar in *De Heerbaan* kritische kanttekeningen bij:

> 'Het werkt verwarrend, wanneer we poneren dat Islam en Christendom overeenstemmen in hun belijdenis van de ene almachtige God, Schepper van hemel en van aarde.'[1]

Maar betekent dat ook dat we niet in dezelfde God geloven? Die vraag liet Bijlefeld onbeantwoord, omdat hij meende dat deze vraag voor christenen niet te beantwoorden is. Het gaat onze kennis van God immers te boven. De vraag in hoeverre christendom en islam van elkaar verschillen dan wel overeenkomen, zou regelmatig terugkomen in de tijdschriften.

Met het einde van de Tweede Wereldoorlog was een nieuwe werkelijkheid aangebroken. Het dekolonisatieproces was niet meer te stoppen, West-Europa was *in shock* door de gruwelijkheden die waren begaan op het eigen continent en niet voorkomen hadden kunnen worden. Het westerse superioriteitsgevoel was behoorlijk aan het wankelen gebracht. Woorden als 'zending', 'evangelisatie' en 'getuigenis' werden steeds meer gezien als problematisch en verwezen naar een tijd waar men niet al te positief op terugkeek.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 20 07-09-18 18:03

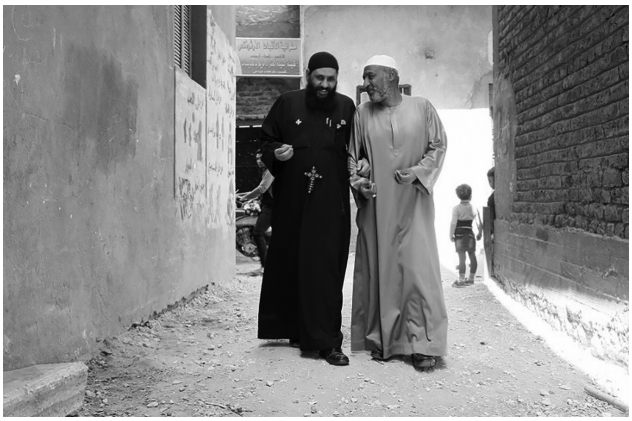

Vredesgesprek tussen moslim en christen in Egypte.

Joden, christenen en moslims helpen tijdens de ramadan in Marokko.

Dialoog als modewoord

In de loop van de jaren zestig wordt dialoog (alsook presentie) een modewoord in missionaire en oecumenische kringen wanneer het gaat over zending. Het wederzijds gesprek (of dialoog) is daarmee geen nieuwe term in de missiologie.
In zijn *Evangelische Missionslehre* uit 1905 schrijft Gustav Warneck dat evangelieverspreiding niet enkel geschiedt in de vorm van prediking, maar minstens evenzeer in de vorm van gesprek. Juist in het alledaagse gesprek ontstaan er openingen om het evangelie te delen. Hij waarschuwt daarbij voor opdringerigheid.[2]

Verwachte herkerstening na Tweede Wereldoorlog kwam niet

Toch blijkt uit dit citaat wel dat dialoog werd gezien als evangelisatiemiddel; uiteindelijk was er wel het verlangen dat mensen zich zouden bekeren. Men was open en zelfverzekerd over het geloof, zonder daarbij mensen onder druk te willen zetten.

In die jaren zestig krijgt de dialoog een andere lading: de evangelieverkondiging wordt losgekoppeld van het gesprek. Uitgangspunt is het gezamenlijk mens-zijn. Als verklaring noemt Jansen Schoonhoven de geringe respons bij de grote niet-christelijke godsdiensten alsook de moderne 'westerse' stromingen (humanisme, marxisme) op het zendingswerk in de negentiende en twintigste eeuw. Ook de verwachte herkerstening na de Tweede Wereldoorlog in Europa vindt niet plaats.

> 'Wanneer vele mensen zich zo van de verkondiging afwenden, gaan veel christenen het in de dialoog zoeken', volgens Jansen Schoonhoven.[3]

Maar ook de dialoog wordt steeds meer in twijfel getrokken. Is het niet een dekmantel voor evangelisatie? Is presentie niet het hoogst haalbare?
Jansen Schoonhoven plaatst hier een terechte kanttekening, want leidt presentie niet hoe dan ook tot gesprek? Hij is dan ook kritisch op de opgevoerde tegenstelling tussen verkondiging en dialoog in die tijd. In de Bijbel lezen we juist over een God die voortdurend met mensen de dialoog zoekt, ondanks het feit dat zij zich steeds van Hem afkeren.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 21 07-09-18 18:03

Biddende christenen in Bangladesh.

Interreligieuze ontmoeting in Brugge.

> ‘Zending betekent opdracht, maar die opdracht staat in dienst van het herstel van de gestoorde dialoog tussen God en mens (...) van een christelijke superioriteitshouding kan daarbij geen sprake zijn.’[4]

Andere auteurs van *De Heerbaan* benadrukken in die tijd de dialoog op lokaal niveau tussen gewone mensen, niet alleen op officieel niveau tussen religieuze leiders. Daarbij moet het niet enkel gaan om het uitwisselen van leerstellingen, maar juist om het delen van religieuze ervaringen.
Het samen praten kan vervolgens leiden tot het samen doen (*diapraxis*), bijvoorbeeld in de aanpak van hedendaagse gemeenschappelijke problemen.

> Volgens de commissie van de Bangkokconferentie (1964) ‘geeft ons dit allerlei mogelijkheden om in het onderling contact oude vooroordelen op te ruimen, historische misverstanden teniet te doen en het air van superioriteit te doen verdwijnen’.[5]

Hoe zit het met het heil?

De dialoog met gelovigen van andere religies leidde onherroepelijk tot de vraag welke weg God met hen op het oog heeft met betrekking tot het heil. Het is interessant om te zien hoe zowel de Rooms-Katholieke Kerk als de Wereldraad van Kerken met deze vraag omgingen. Ook hieraan besteedt *Wereld en Zending* (*De Heerbaan* is inmiddels gefuseerd met *Het Missiewerk*) aandacht, onder andere in een boeiend artikel van Van Lin.[6]
Bepalend voor de rooms-katholieke stellingname is het Tweede Vaticaans Concilie (1965).

> In navolging van de kerkvaders wordt gesteld dat ‘de Zaden van het Woord verborgen liggen in de godsdienstige tradities van de volkeren.’ Het concilie erkende ‘het ware en goede in de godsdiensten als lichtstralen van de Waarheid, die alle mensen verlicht.’

Het is de taak van christenen deze gevonden waarheden in andere religies ‘te verhelderen door het licht van het evangelie’.
De houding van de Rooms-Katholieke Kerk was dus positief richting andere religies. Christenen moeten het evangelie blijven verkondigen, maar juist in het besef van hun eigen gebrokenheid, ook openstaan voor de wijze waarop God zich in andere godsdiensten openbaart.
Openstaan voor de waarheden die te vinden

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 22 07-09-18 18:03

zijn in andere religies is één, maar hoe zit het dan met het heil door Jezus Christus? Is dat ook te vinden in andere religies?
Binnen de Rooms-Katholieke Kerk gaat men uit van een continuïteit. Men erkent dat God zich ook buiten de Kerk openbaart en heil bewerkt. In hoeverre dit zich verhoudt tot het verlossingswerk van Christus blijft echter onduidelijk in verklaringen en publicaties van die tijd.

'... in onderling contact oude vooroordelen opruimen ...'

Binnen de Wereldraad was er veeleer sprake van discontinuïteit in de verhouding tussen christelijke en niet-christelijke godsdiensten. Tijdens de Wereldzendingsconferentie in Tambaram in 1938 – dus nog voor de totstandkoming van de Wereldraad van Kerken in 1948 - werd het dilemma al geformuleerd. Het gesprek hierover wordt daarna voortgezet tijdens kleinere consultaties en gesprekken en dus niet meer op het toneel van de grote conferenties van de Wereldraad. Uiteindelijk blijken de overtuigingen binnen de Wereldraad te divers om tot een gezamenlijk standpunt te komen.

Situatie in Nederland

Aandacht is er in *Wereld en Zending* ook voor de situatie in Nederland als het gaat om de omgang met andere religies. Interessant is om te zien hoe in 1972 de dialoog met mensen van andere godsdiensten nog als een 'randprobleem' wordt gezien door Steenbrink. Het ontbreekt immers aan een 'uitgegroeide en krachtige dialoogpartner'.[7]
In de jaren tachtig is de multiculturele samenleving al veel meer een gegeven. Dat merk je ook bij de auteurs van *Wereld en Zending*. Volgens Camps vindt de dialoog tussen moslims en christenen steeds meer in het gewone leven plaats – meer dan in kringen van specialisten en tijdens officiële bezoeken. Dit geldt in toenemende mate ook voor het westen, waar mensen van verschillende religies elkaar tegenkomen in de tram, samenwerken in de fabriek en met elkaar trouwen.[8]
Punt van zorg blijft wel het formele dialooggesprek. In hoeverre is er sprake van een gelijkwaardige dialoog tussen religieuze leiders als er sprake is van een taalbarrière en verschil in theologisch opleidingsniveau?[9]
In 1984 stelt Mulder dat er 'bijna nergens een samenleving is die in religieus opzicht niet pluralistisch is.'[10] Het is een nieuw verschijnsel voor christenen in West-Europa, waar velen maar moeilijk aan kunnen wennen. In de woorden van Nijssen:

> 'De dominante positie van eeuwen zit ons nog stevig in het bloed!'[11]

Het secularisatieproces en de aanwezigheid van gelovigen van andere religies roepen stevige identiteitsvragen op. Wat betekent het om in deze context christen en kerk te zijn?

Getuigen mag weer

Het lijkt wel alsof door deze nieuwe werkelijkheid het woord 'getuigen' langzaam weer uit het verdomhoekje wordt gehaald. Getuigen mag weer. Het superioriteitsgevoel dat er altijd aan gekoppeld was, lijkt verdwenen. Die verschuiving is ook terug te zien in *We-*

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 23 07-09-18 18:03

Moslims in gebed bijeen bij de Al-Akbar Moskee in Surabaya, Indonesië.

Hindoes baden massaal in de Ganges op de feestdag Maha Shivaratri.

reld en Zending. Mulder spreekt in zijn eerder aangehaalde artikel over een 'wederkerig getuigen'. In een echte ontmoeting met de ander wordt er gesproken en geluisterd. Het kan haast niet anders dan dat de ander daarin ook spreekt over zijn geloofsovertuiging. Die geloofsovertuigingen mogen naast elkaar blijven staan, zonder dat daarbij gezocht moet worden naar compromis of conflict.
Volgens de nieuwe handleiding van de Rooms-Katholieke Kerk voor de dialoog met moslims (1981) is dialoog veel meer een geloofshouding. Volgens Nijssen gaat het bij deze dialogische attitude om 'echte aandacht hebben voor andersgelovigen (en uiteraard ook voor niet-gelovigen en medegelovigen)'.[12]
De Bijbel heeft een universele boodschap en Gods aanwezigheid is niet beperkt tot het gebied waar hij erkend wordt. Zijn Geest werkt binnen de Kerk, maar net zo goed (en soms wel meer) daarbuiten. De eerste christenen spraken in exclusieve taal over het verlossingswerk van Christus, maar beseften tegelijkertijd dat dit heilsgebeuren heel inclusief was, voor de hele wereld.
Volgens Nijssen kan getuigen in een interreligieuze ontmoeting geen eenrichtingsverkeer zijn 'van ons aan hen'. Er is ook een getuigenis 'van hen aan ons'. Volgens hem is een dialoog waarin de partners niet open uitkomen voor hun diepste overtuiging en twijfels geen echte ontmoeting.[13]
Kraan vraagt zich af in hoeverre het voor mensen mogelijk is vanuit een eigen geloofsovertuiging te leven en tegelijk te zeggen dat een andere weg tot hetzelfde doel leidt? Komt dat in de dialoog eigenlijk wel voor? Hij haalt vervolgens Gilkey aan die stelt dat het probleem niet zozeer zit in het hebben van een eigen overtuiging, maar eerder in een hooghartige en intolerante houding. Daartegenover staat de vrucht van de Geest die voor de dialoog zo belangrijk zijn (zie Galaten 5).[14]
In hetzelfde artikel constateert Kraan verheugd dat meer dan voorheen openlijker stelling wordt genomen tegen absolutisme, relativisme, scepticisme en superioriteitsgevoel van welke kant dan ook. Daarnaast mag de eigen geloofsovertuiging weer volop ingebracht worden in het dialooggesprek. Wel waarschuwt hij dat de woorden uit de dialoog moeten overeenkomen met de praxis, anders ben je een slecht getuige.[15]

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 24 07-09-18 18:03

Over de Algemene Zendingsconferentie (najaar 1947):
'Opmerkelijk was hier, dat van de bezoekers een zeer groot aantal de middelbare leeftijd reeds ver overschreden had. Een toch ook niet piepjong predikant, zo tussen de 35 en 40, erkende geen moed te hebben om vragen te stellen, omdat hij daar "blijkbaar" nog veel te jong voor was.'

In: 'Kroniek', *De Heerbaan,* 1948/II, 23

Conclusie

Bovenstaande analyse in vogelvlucht door zeventig jaar *De Heerbaan*, *Wereld en Zending* en *TussenRuimte* laat interessante verschuivingen zien in het debat over getuigenis en dialoog, met name in relatie tot andere godsdiensten. Kennelijk is er een bepaalde consensus bereikt op dit terrein. Dialoog tussen religies is van belang, maar hoeft niet te vervlakken tot een compromis. In alle openheid getuigen van je geloof en staan voor je eigen identiteit 'mag weer'.
Toch zou het wel degelijk interessant zijn om dit onderwerp opnieuw te onderzoeken. Ook in onze maatschappij zijn er verschuivingen merkbaar in de kijk op islam en migratie. Wat is hierin de rol van de kerk? De oecumene kan hierin van betekenis zijn. Zijn het niet de oosterse kerken die al eeuwenlang ervaring hebben opgedaan in het samenleven met andere religies en culturen? Juist hun ervaringen, zowel in verleden als heden, zijn te lang onderbelicht gebleven.

Noten

[1] W.A. Bijlefeld, 'Een nieuwe periode in de verhouding tussen islam en christendom?', *De Heerbaan,* 1956, 61
[2] E. Jansen Schoonhoven, 'Zending en dialoog', *De Heerbaan,* 1967, 69-70
[3] Jansen Schoonhoven, 'Zending en dialoog', 75
[4] Ibidem, 83
[5] Rapport van de commissie Bangkok-conferentie, 'De christelijke ontmoeting met mensen van een ander geloof', *De Heerbaan,* 1964, 86
[6] J. van Lin, 'Zending en dialoog', *Wereld en Zending,* 1972, 17
[7] K.A. Steenbrink, 'Nederlandse dialoogstudies en -ervaringen', *Wereld en Zending*, 1974, 14
[8] A. Camps, 'Een nieuwe uitgave van de handleiding voor de dialoog met moslims', *Wereld en Zending,* 1981, 341
[9] Jaap Kraan, 'De Ander centraal', *Wereld en Zending*, 1990, 338
[10] D.C. Mulder, 'Getuigen in dialoog met mensen van een ander geloof', *Wereld en Zending*, 1984, 20
[11] Freek N.M. Nijssen, 'Omgaan met anders-gelovigen. Getuige zijn in een multireligieuze samenleving', *Wereld en Zending,* 1984, 74
[12] Nijssen, 'Omgaan met anders-gelovigen', 77
[13] Ibidem, 80
[14] Kraan, 'De Ander centraal', 342-343
[15] Ibidem, 343-344

— Wilma Wolswinkel is Relatiebeheerder Zending voor het Midden-Oosten bij Kerk in Actie.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 25 07-09-18 18:03

De eeuw van Verkuyl, Van Randwijck en Blauw

Drie 'zendingsstrategen' uit zeventig jaar *De Heerbaan, Wereld en Zending* en *TussenRuimte* voor het voetlicht: Johannes Verkuyl, Steven van Randwijck, Johannes Blauw. Karakteristieke eeuwgenoten, met een eigen geluid en een eigen stempel.

Johannes Verkuyl (1908-2001)

Gedreven en gedrongen door de komst van Gods Koninkrijk

Begin 1963 werd Johannes Verkuyl (1908-2001) benoemd tot algemeen secretaris van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) en tevens tot redactiesecretaris van het missionaire tijdschrift *De Heerbaan*. Met deze benoeming haalde de NZR een ervaren zendingsman binnen. Verkuyl werkte namelijk van 1940 tot en met 1962 als zendingspredikant en als docent theologie op Java. Tevens was hij de drijvende kracht achter de Christelijke Lectuurdienst van de Indonesische Raad van Kerken.

Verkuyl was een gedreven man bij wie de communicatie van het evangelie én politiek engagement hand in hand gingen. Hij stak daarbij zijn mening niet onder stoelen of banken.
Zo pleitte hij na afloop van de Tweede Wereldoorlog voor de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië en de acceptatie van de jonge Republiek Indonesië. Daarmee ging hij in tegen de heersende opinie binnen zijn kerkelijke achterban, de Gereformeerde Kerken in Nederland. Ook binnen de Anti-Revolutionaire Partij oogstte hij hiermee veel kritiek.
Toen hij in 1956 pleitte voor de overdracht van Nederlands Nieuw-Guinea aan de Republiek Indonesië riep dit opnieuw felle reacties op. De benoeming van Verkuyl zal dan ook niet door iedereen binnen de NZR met applaus zijn ontvangen.

Tegendraads

Ook in de jaren dat hij als algemeen secretaris werkte, mengde hij zich in het politieke debat.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 26 07-09-18 18:03

Zo nam hij deel aan de stille tocht die in mei 1967 door het centrum van Amsterdam trok, uit protest tegen de Vietnam-oorlog. Tijdens de slotmanifestatie sprak hij de deelnemers toe en riep hij de Verenigde Staten op om de bombardementen te stoppen, een eenzijdig 'staakt 't vuren' af te kondigen en het Nationale Bevrijdingsfront – 'de Vietcong' – als onderhandelingspartner te accepteren.
In dezelfde periode sprak hij zijn steun uit voor het werk van dominee Beyers Naudé en diens verzet tegen de apartheids-ideologie van de Zuid-Afrikaanse regering.

Appellerend

Wat motiveerde Verkuyl tot het innemen van deze – volgens velen – tegendraadse standpunten? Zijn motivatie lag in het bijbelse concept van het Koninkrijk van God dat in Christus' leven, sterven en verrijzenis vaste voet aan de grond gekregen heeft. De komst van dit Koninkrijk betekende voor Verkuyl dat alle onrecht uiteindelijk te gronde zal gaan en de gerechtigheid zal zegevieren. Dit doet een appèl op ieder mens. Hij schrijft:

> 'In dat Rijk wordt aan zondaren, zoals wij zijn, gerechtigheid geschonken en degenen die leven van deze geschonken gerechtigheid worden opgeroepen om nu ook in de samenleving gerechtigheid te bevorderen. Gods vrijgesprokenen zijn Gods vrijwilligers in de strijd tegen onrecht.'[1]

Toen Verkuyl in september 1968 benoemd werd tot ordinarius hoogleraar missiologie én evangelistiek aan de Vrije Universiteit legde hij zijn functie bij de NZR neer. Bij zijn afscheid werd opgemerkt dat zijn werk een motiverend en appellerend karakter had en dat hij daarmee een waardig opvolger van zijn leermeester Hendrik Kraemer was, van wie iemand eens zei: 'U wilt altijd dat er iets gebeurt!'
De keerzijde was dat Verkuyls wijze van werken ook regelmatig als 'lastig' werd ervaren. Hij herinnerde zijn medewerkers namelijk steeds opnieuw aan de woorden van de Amerikaan John Mott, voorzitter van de Wereldzendingsconferentie te Edinburgh, die op elke bespreking liet volgen: '*What are the next steps*?'[2]

Noten

[1] J. Verkuyl, *Gedenken en verwachten. Mémoires*, Kampen: Kok, 1983, 328
[2] *Jaarverslag 1968 Nederlandse Zendingsraad*, 39-40

— Ruud Stiemer is predikant in de protestantse gemeente van 's-Hertogenbosch. Hij promoveerde in 2012 op een proefschrift getiteld: *Johannes Verkuyl (1908-2001): een leven lang zending en dialoog. De ontwikkeling van zijn visie op andere godsdiensten en levensbeschouwingen.*

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 27 07-09-18 18:03

Steven van Randwijck (1901-1997)

Gelovend in de transformerende kracht van het Woord van God

Nadat Steven van Randwijck zijn werk als Algemeen Secretaris van Raad voor de Zending der Nederlands Hervormde Kerk neerlegde, legde hij de geschiedenis van de Nederlandse zending in voormalig Nederlands-Indië vast in twee lijvige boeken.[1] Enkele decennia van de door hem beschreven periode was hij niet alleen tijdgenoot, maar droeg hij bij aan de ontwikkelingen die leidden van 'genootschapszending' naar 'kerkelijke zending' (met Oegstgeest als uitvalsbasis).

Mr. S.C. graaf van Randwijck, in: Provinciale Zeeuwsche Courant, 29 november 1966

Bij zijn afscheid in 1966 blikte hij in *De Heerbaan* terug met 'Enkele oecumenisch-missionaire herinneringen en mijmeringen'. Hij was daarnaast ook vicevoorzitter van de Nederlandse Zendingsraad.

Vorming en vriendschappen

Een loopbaan in de kerk lag voor Steven, wiens vader (burgemeester van Amersfoort) de 'rode graaf' werd genoemd, niet voor de hand. Na de studie aan het gymnasium zonden zijn ouders hem naar Selly Oak bij Birmingham. Aan het Quaker Woodbrooke College volgde hij een aantal cursussen. Hoewel met 'bijzonder weinig sympathie voor het officiële kerkelijke en politieke christendom', was hij echter wel geraakt door de sfeer in de jongenskampen van de Nederlandse Christen Studenten Vereniging (NCSV). Deze studentenbeweging is een belangrijke oecumenische stimulans voor velen geweest, in een tijd dat de kerkgenootschappen langs elkaar heen leefden. Die open houding trof hem ook in Selly Oak. Naast zijn studie rechten in Utrecht werd hij actief in de NCSV. En zo mocht hij in 1923 in Oostenrijk een wereldconferentie bijwonen van de Young Men's Christian Association, opgericht door de evangelist Dwight L. Moody om te evangeliseren onder ontwortelde jongeren in de grote steden van Amerika. Van Randwijck verliet de conferentie voortijdig, want hij voelde zich ver verheven boven het 'primitief piëtisme' en 'oppervlakkig *social gospel*'.

Via de NCSV en een reis naar India en Indonesië (1928) ontmoette Van Randwijk de zendingsman John Mott, *founding father* van de eerste internationale Wereldzendingsconferentie (1910) in Edinburgh: 'World evangelization is this generation'. Hij was geen diep denker, schrijft Van Randwijck, maar hij wist mensen te verenigen rond het visioen van christelijke eenheid en de opdracht tot zending. Met name in zijn

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 28 07-09-18 18:03

tijd nog niet 'geëmancipeerde strategische groepen als vrouwen, leken, jongeren'. Hij noemt John Mott 'een groot kind van God en geboren leidersfiguur voor het samenbrengen van christenen'.

Nederlands-Indische contacten

Van 1929 tot 1946 is Van Randwijck 'zendingsconsul' in Nederlands-Indië. Wonend in Batavia verzorgt hij de contacten tussen de zending – ook van vele buitenlandse zendingsgenootschappen – en het koloniale gouvernement.
In die kwaliteit signaleert hij ook dat de Indische kerk tot 1935 niet geleid werd naar het dragen van eigen geestelijke en materiële verantwoordelijkheid. Dat was ingebouwd in de structuur van de zendende genootschappen, 'die niet overvloeiden van kerkbesef'.[2]
Hij woont de derde Wereldzendingsconferentie in Tambaram (bij Madras) in 1938 bij. Vanuit Nederlands-Indië meende men daar niet veel te zoeken te hebben. Er was de neiging alleen met plaatselijke vragen bezig te zijn. Tot vreugde van Van Randwijck gaan er toch twaalf jonge Indonesiërs heen en vijf zendingsarbeiders. Hij herinnert zich hoe hij daar geraakt werd door het getuigenis van Toyohito Kagawa (1888-1960), over de betekenis van het kruis.

Op weg naar de Wereldraad

Tegelijkertijd is hij nauw betrokken bij de International Missionary Council (IMC), waar hij van 1938 tot 1966 lid is van het Joint Committee. Hij combineert dat van 1956 tot 1961 met het voorzitterschap van het Committee on Missionary Studies. IMC en de Wereldraad van Kerken (WCC), die in 1948 wordt opgericht, werken na een lange voorbereidingstijd vanaf dat moment nauw samen (ín association with').
Namens het IMC is hij dan ook een van de zeven leden van de commissie van de Wereldraad om de Assembly van New-Delhi voor te bereiden en de voorgenomen samensmelting van IMC en WCC op die Assembly.
Daarbij kwam dan nog van 1948 tot 1965 zijn lidmaatschap van de Londense afdeling van de financiële Commissie van het IMC. Hij merkt op dat het IMC voor zeventig procent vanuit de Verenigde Staten gefinancierd werd en dat Nederland anderhalf procent van de begroting bijdroeg. Ook schrijft hij dat de steun vanuit de USA een terugslag kreeg toen de Amerikaanse kerken zich gingen inzetten vóór rassenintegratie.
De samenwerking sinds 1948 van ICM en WCC, resulterend in de samensmelting in 1961, gaf ook spanning met geloofszendingen die met de IMC contact hadden. Ondanks deze cumulatie van functies was Van Randwijk van 1946 tot 1959 ook vertegenwoordiger bij de United Bible Societies.
De rode draad in al deze werkzaamheden is Van Randwijcks geloof in de transformerende kracht van het Woord van God.
Op de Zendingsconferentie in 1946 in het Canadese Whitby signaleert hij optimisme onder de deelnemers over de spoedig verwachte beëindiging van het kolonialisme.
Van 1959 tot 1966 participeert hij onder andere binnen de International Christian Aid (ICA) in discussies over de relatie zending en hulpverlening. Men verbaasde zich erover dat Hervormden en Gereformeerden gescheiden optrokken, maar dezelfde projecten over de grens steunden.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 29 07-09-18 18:03

Remmende factoren

De aandacht voor ontwikkelingshulp na de oorlog had, behalve met de dekolonisatie en sociale bewustwording, ook te maken met het feit dat 'zending' meer en meer als problematisch ervaren werd. Van Randwijck honoreert de kritiek op het klassieke, piëtistische zendingsbegrip uit de beginperiode. De individualistische invalshoek van 'Einzelbekehrung' kan niet meer. Echter, zo citeert hij Lesslie Newbigin: 'wezenlijk blijft de roep tot het overschrijden van de grens tussen geloof en ongeloof'.
In 1966 schrijft hij in *De Heerbaan* over 'de zending in het tijdperk van ontwikkelingshulp'. In zending en ontwikkelingswerk hebben we met dezelfde remmende factoren te maken, waarschuwt hij.

- Ten eerste: men zit niet op je te wachten. In sommige culturen ervaart men dat een geschenk aannemen je je vrijheid ontneemt. Het gaat om het winnen van vertrouwen: om lange tijd en korte afstand.
- Vervolgens: het westerse vooruitgangsdenken staat haaks op culturen waar men een meer 'passieve' houding inneemt ten opzichte van de natuur en de geschiedenis.

Boeiend is ook hoe actueel zijn woorden klinken (denk aan minister Blok nu, die het over genetisch onvermogen had om samen te leven). Van Randwijck wijst namelijk op culturele tradities, waardoor de eerste loyaliteit naar de eigen familie of stam gaat. Dat leidt tot nepotisme en corruptie en is een rem op vernieuwing. We hoeven dat trouwens niet alleen in ontwikkelingslanden te zoeken: 'America first' klonk in de Verenigde Staten ook al in de decennia na de Eerste Wereldoorlog.
Maar, zegt Van Randwijck, culturele gegevens zijn niet onveranderlijk! Maar daarom kunnen zending en ontwikkelingshulp niet zonder de menswetenschappen en het goddelijk Woord dat ons uitdagen geschiedenis te maken. 'De mens is niet gedwongen te volharden in wantrouwen dat van nature bestaat tussen verschillende stammen en volken.'

Intensief betrokken

Na zijn terugkeer uit Indonesië in 1946 werkte hij enige tijd in het Zendingshuis van de Hervormde Kerk in Oegstgeest, waarna hij van 1951 tot 1966 algemeen secretaris was van de Hervormde Raad van de Zending. Een periode waarin hij, zoals boven beschreven, intensief op het terrein van zending en oecumene betrokken was.
In de periode van het conflict met Indonesië over Nieuw Guinea adviseerde Van Randwijck de Hervormde Synode zich uit te spreken tegen het beleid van minister Luns. Op internet is een 'geheim' stuk (1956) te vinden van de Binnenlandse Veiligheidsdienst waarin zijn bemoeienis wordt gesignaleerd.
Als 'zendingsconsul' eerder in Nederlands-Indië werkte hij in koloniale verhoudingen, maar door zijn jarenlange internationale oecumenische contacten was hij zich er scherp bewust van dat Nederlands koloniale rol voorgoed was uitgespeeld. In 1966 schreef hij:

> 'Het gaat om niets meer of minder dan om de vraag hoe God de heerschappij over de wereld uitoefent en hoe Hij daarbij de gemeente van Christus gebruikt. (...) Wanneer in een land de Bijbel wordt gelezen en de gemeente naar zijn boodschap luistert, dan is daar in beginsel een klankbodem gelegd voor de vernieuwing van mens en maatschappij. Ook van deze zwakke klankbodem geldt, dat de poorten van het dodenrijk hem niet zullen overweldigen.'[3]

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 30 07-09-18 18:03

Noten

[1] Mr. S.C. Graaf van Randwijck, *Handelen en denken in dienst der zending – Oegstgeest 1897-1942*, 's-Gravenhage: Boekencentrum B.V., 1981

[2] In: 'Het Zendingsconsulaat in Nederlands-Indië 1906-1942' (recensie dissertatie dr. M.C Jongeling), *De Heerbaan*, 1967/XX

[3] In: 'Enkele oecumenisch-missionaire herinneringen en mijmeringen', *De Heerbaan*, 1966/XIX, 206

Bronnen

— 'Enkele internationale zendingsvragen (mede n.a.v. Bangkok)', *De Heerbaan*, 1950/III]

— 'Samenwerking of samensmelting van Wereldraad van Kerken en Internationale Zendingsraad', *De Heerbaan*, 1957/X

— 'Zending en Interkerkelijke hulpverlening', *De Heerbaan*, 1962/XV

— 'De zending in het tijdperk van de ontwikkelingshulp', *De Heerbaan*, 1966/XIX

— Frits Groeneveld, 'S.C. graaf van Randwijck 1901-1997; Zendingsconsul', *NRC* 28 oktober 1997

— Rob van Essen is predikant en publicist en lid van de redactie van *TussenRuimte*.

Johannes Blauw (1912-2007)*

Tot de top vijf van de werken op het terrein van de missiologie behoort Blauws boek *The Missionary Nature of the Church*. Zijn proefschrift ging over *Goden en mensen. Plaats en betekenis van de heidenen in de heilige Schrift*. Velen in de kerk en de (wereld)samenleving zijn door hem gevormd, getroffen, veranderd, op weg gezet. Hij heeft hen door zijn leven en werk geraakt.

Het werk van Johannes (Han) Blauw (rechts op de foto) had iets poëtisch. Karakteristiek voor dichters is dat zij met weinig woorden veel kunnen zeggen. Dat kon hij ook. In een van zijn eigen gedichten wordt kernachtig zijn pelgrimage verwoord:

Galilea der heidenen *(Matteüs 4, 15)*

Ik zag een engel bij de open kerkdeur staan
dezelfde die bij 't open graf – brak toen de dag niet aan? –
ons zei: 'Hier is hij niet, want hij is opgestaan.'

Ik maakte rechtsomkeert
op Galilea aan
Daar vond ik hem
weer was hij voorgegaan.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 31 07-09-18 18:03

Tot het einde van zijn leven is hij in de eigenlijke zin van het woord missionaris gebleven. Hij was gefascineerd door de relatie tussen het evangelie en de religies, ook vooral de zogenaamd primitieve. In veel theologie, onder meer die van Karl Barth, miste hij de erkenning van het werk Gods in de godsdiensten van mensen. De religies zijn het onomstotelijk bewijs dat de mens, ook in zijn religie, mens Gods gebleven is.

De twee uitspraken van Psalm 8: *'O Here, onze Here, hoe heerlijk is uw naam op de ganse aarde'* en *'Wat is de mens dat Gij zijner gedenkt, en het mensenkind dat Gij naar hem opziet?'* zag hij als de twee brandpunten van een ellips. De band tussen die beide ligt in de woorden *'dat Gij naar hem omziet'*. Blijkt dat omzien niet daaruit dat deze mens door alle tijden heen religieuze vragen heeft gesteld en religieuze antwoorden heeft gegeven op de vragen die het leven en de wereld hem stelden? Daarom kan men in het licht van de huidige wereldsituatie – zei hij al veertig jaar geleden, actueler dan ooit! – moeilijk volharden in de gangbare houding van exclusivisme tegenover de (andere) religies. De Bijbel bleef voor hem een richtsnoer, en hij verstond de Schriften in hun samenhang met mens, cultuur en maatschappij.

De eerste elf hoofdstukken van Genesis, 'ontstaan uit de dialoog van die *knappe theologen* in Babel', inspireerden hem. Leidraad was ook Jesaja 40-55 (66), *een theologie der wereldgeschiedenis* genoemd (M. Buber), of *het boek van de wereldpolitiek Gods* (H. Frey). Weliswaar bieden deze allerminst een afgeronde theologie, en nog minder een duidelijke politiek: zij zijn vol mysterie, en de kern van dit mysterie ligt in de mysterieuze figuur van de 'knecht van JHWH'. Blauw vond het dan ook niet toevallig dat die geschiedenis gegeven wordt in *liederen*. Er zijn dingen die niet gezegd, maar alleen gezongen kunnen worden.

* In memoriam door Anton Wessels, overgenomen uit *TussenRuimte* – 1e jaargang | nummer 1 | maart 2008, blz. 28-29

— Anton Wessels was van 1978 tot 2002 hoogleraar godsdienstwetenschap aan de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij werkte voor die tijd jarenlang in Egypte en Libanon.

Tussenruimte TIJDSCHRIFT VOOR INTERCULTURELE THEOLOGIE
JUBILEUM NUMMER

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 32 07-09-18 18:03

Tussen politiek engagement en profetische houding

Opvallend in de jaren tachtig is dat de verbinding van kerk en zending met politiek engagement vanzelfsprekend lijkt voor de auteurs van *Wereld en Zending*. Het is er een decennium lang van doordrenkt. Hoe was dat echter in de jaren daarvoor en wat gebeurt er daarna?

Schrijven van de Nederlandse Zendingsraad aan de Nederlandse regering, 18 februari 1982

De Nederlandse Zendingsraad neemt hierbij de vrijheid om zich tot u te richten in verband met de betrokkenheid van ons land bij de kernwapenwedloop. (...) Dat naast vele anderen, waaronder kerken, nu ook de NZR zich tot u richt, is omdat naar ons oordeel in veel gevallen onvoldoende gewicht wordt gehecht aan de reeds nu optredende gevolgen van de machtsstrijd van de twee supermachten voor talloze volkeren, soms binnen, maar vooral
buiten de twee grote machtsblokken. De aandacht voor die gevolgen is voor de NZR voor de hand liggend vanwege onze betrokkenheid
op mensen en ontwikkelingen in de zogenaamde Derde Wereld. Die betrokkenheid doet ons luisteren naar woordvoerders uit de niet-bevoorrechte meerderheid van de wereldbevolking.[1]

Met deze woorden begint een lange brief aan de regering, waarin de Nederlandse Zendingsraad met voorbeelden aangeeft, dat 'de verabsolutering van het Oost-West-conflict politiek en economisch een blokkade vormt voor het oplossen van het Noord-Zuid-conflict'. De brief is integraal opgenomen in een nummer van het missiologisch-oecumenische tijdschrift *Wereld en Zending* van dat vroege voorjaar.

Jaren tachtig

In de jaren tachtig is er in *Wereld en Zending* een groot politiek engagement te zien. Er worden hele nummers gewijd aan thema's als de vredesbewegingen en de wapenwedloop en de gevolgen van de wereldeconomie voor mensen in armere landen. Dit is ook te zien aan hoe in een themanummer over spiritualiteit daarover gesproken wordt:

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 33 07-09-18 18:03

> ‘Vasten wordt een uiting van doorleefde solidariteit met de strijd om vrijheid en gerechtigheid in de Derde Wereld. Bidden biedt perspectief en moed om door te gaan met geweldloze akties tegen mensen-vernietigend machtsmisbruik ondanks gevoelens van machteloosheid en woede. Meditatie leidt tot een scherper zicht op eigen positie met betrekking tot ‘de toestand in de wereld’ en laat alternatieve oplossingen oplichten wanneer alles geblokkeerd lijkt.’[2]

Wereld en Zending is daarmee een afspiegeling van wat er op dat moment ook in meer Nederlandse kerken en in de Wereldraad van Kerken leeft. Zo hebben de Gereformeerde Kerken in Nederland een ‘deputaatschap voor de bestudering van het oorlogsvraagstuk’. In de Wereldraad wordt regelmatig over het onderwerp nucleaire bewapening en vermilitarisering van de samenleving gesproken, ook al gaat dat volgens H.M. de Lange, aldus een artikel in *Wereld en Zending*, niet ver genoeg en moet de Wereldraad krachtiger optreden.[3]

Eerder: Indonesië en Zuid-Afrika

In de jaren tachtig lijkt de verbinding van kerk en zending met politiek engagement vanzelfsprekend voor de auteurs van *Wereld en Zending*. Hoe was dat echter in de jaren daarvoor?

In 1948 wordt *De Heerbaan*, de voorloper van *Wereld en Zending*, opgericht. In de eerste jaren van dat tijdschrift is er veel aandacht voor allerlei aspecten van politiek en maatschappij in Indonesië en de rol van de kerken daarin. Dit heeft echter een andere achtergrond dan het politieke engagement uit de jaren tachtig. Het meeste Nederlandse protestantse zendingswerk vond plaats in Indonesië en in die periode maakte Indonesië zich los van Nederland met alle gevolgen van dien voor kerk en zending. Nauwlettend worden de ontwikkelingen gevolgd en wordt er meegeleefd met de kerken daar in een samenleving die op politiek terrein snel verandert.

Een ander land, dat op regelmatige belangstelling op zowel politiek als kerkelijke terrein kan rekenen, is Zuid-Afrika. Ook hier speelt echter een rol, dat er een eeuwenlange band tussen Nederland en Zuid-Afrika is. De interesse in de politieke ontwikkelingen daar hebben in eerste instantie vooral daarmee te maken.

In de loop van de tijd is daarin echter wel een verschuiving te zien: meer en meer komt er kritiek op de apartheid in Zuid-Afrika en wordt hetzelfde engagement, dat men ziet bij vragen rond vrede en bewapening, ook zichtbaar als het gaat om racisme.

Verschuivingen

In december 1949 had in Bangkok de Conferentie van Oost-Aziatische kerken plaats. Een van de stukken die aangenomen werden was de nota ‘De kerk in het sociale en politieke leven’, dat in zijn geheel in *De Heerbaan* werd opgenomen.[4]

In de nota wordt gesteld:

> ‘De kerken mogen geen zuiver passieve, onverschillige of neutrale houding aannemen tegenover de critieke politieke en sociale bewegingen in deze tijd.’

Met deze woorden blijkt echter iets anders bedoeld te worden dan in de jaren tachtig. Het gaat niet om een actieve betrokkenheid en om daden om de politiek om te buigen, maar om:

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 34 07-09-18 18:03

> 'opnieuw te ontdekken en te verkondigen, zowel aan haar eigen leden als aan buitenstaanders, die fundamentele bijbelse waarheden betreffende het leven der mensen in maatschappij en staat, welke geen enkele persoon of overheid ongestraft kan veronachtzamen'.

Alleen de kerk kan 'de profetische waarschuwing' geven die nodig is.

> 'Het gemis aan kennis van God als de Rechter van de historie is de wortel van alle neiging tot nihilisme en totalitarisme, in Azië en waar ook ter wereld. De verkondiging van Gods Woord met een diep besef van zijn actuele betekenis voor de ideologische en politieke conflicten van het Oosten, is daarom de centrale taak van de kerk in Azië.'

De kerk moet daarom een gemeenschap zijn 'van personen, die geworteld zijn in Gods Woord, d.w.z. een biddende gemeenschap (...)'.

Spanning kerk en ideologie

In de loop van de jaren zestig begint er in *De Heerbaan* een verschuiving op te treden van deze meer verkondigende, profetische houding naar het politieke engagement in de jaren tachtig. In 1965 wordt in *De Heerbaan* een artikel opgenomen van dr. A.Th. van Leeuwen over de Praagse Christelijke Vredesconferentie.[5] Deze PCV wil een 'Vredes-*beweging* zijn, d.w.z. pionierende initiatieven van christenen in Oost en West, die elkaar vinden in een gezamenlijke visie en een gemeenschappelijke nood'. Hierbij wil de PCV 'zich bewegen op het terrein der concrete politieke beslissingen, welke nodig zijn op de weg naar ontwapening'. Van Leeuwen hoopt er ook op, dat 'men de moed zal hebben om ook die politieke kwesties aan de orde te stellen, welke voor beide groepen deelnemers precair zijn'.

Uitgebreid gaat hij in op de houding tegenover het communisme, waarbij hij de Tsjechische theoloog Josef Hromadka als voorbeeld neemt, die hij een 'anti-anti-communist' noemt. Het gaat Hromadka 'om bevrijding van Evangelie en Kerk uit de ideologische gevangenschap van een anti-communisme (....)'.

We zien hier dat, naast de vragen rond ontwapening, de vraag is hoe christenen zich moeten verhouden tot socialisme, marxisme en communisme. Van Leeuwen ziet er, naast de problemen die hij ook wel opmerkt bij communistische regimes, veel positieve aspecten in, iets wat we ook kunnen opmerken bij anderen in westerse kerken en binnen de Wereldraad.

Al eerder kwam in *De Heerbaan* de verhouding van kerken tot het communisme aan de orde, maar dat was altijd terloops. Het geeft aan,dat er meer betrokkenheid gevoeld gaat worden bij de grote politieke en maatschappelijke stromingen waarmee kerken te maken hebben.

Dit blijkt ook uit een nummer van *De Heerbaan* in 1968 dat volledig gewijd wordt aan 'de functie van ideologieën in ontwikkelingslanden en de spanning tussen Evangelie en ideologieën'. J. Verkuyl schrijft in het voorwoord bij dit nummer: '... deze eeuw is niet alleen de eeuw der religies, maar ook de eeuw der ideologieën. Het wordt tijd dat de missiologie aandacht aan de ideologieën schenkt.'[6]

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 35 07-09-18 18:03

In een artikel in datzelfde nummer gaat hij hier verder op in. Volgens hem had de kerk altijd al te maken met andere religies en mythen. Nu zijn daar de ideologieën bijgekomen en de kerk mag en kan deze als gesprekspartner niet negeren.

> 'Ze wordt geroepen tot ontmoeting, tot gesprek, soms tot conflict en tot een geestelijke worsteling, in ieder geval tot een confrontatie tussen Evangelie en ideologieën.'

Het geloof mag zich ook nooit vereenzelvigen met een bepaalde ideologie, het heeft juist een 'kritische en schiftende functie' en kan zo een 'bijtend zout' zijn.[7]

Sociale en politieke vragen

In 1972 verschijnt er in *Wereld en Zending* een artikel van Verkuyl getiteld 'Missio politica oecumenica'. Hierin gaat hij in op de verhouding van geloof en politiek.

> 'De Missio Dei (Gods zending) en de op de Missio Dei afgestemde missiones ecclesiarum (zendingstaken der kerken) hebben door alle eeuwen heen een politieke dimensie gehad en zullen die altijd hebben.'

De bedoeling van deze stelling 'is niet om te zeggen, dat de beloften en eisen van God opgaan in het politieke, maar ze includeren het politieke aspect wel'. 'God is diep geïnteresseerd in het politieke en sociale leven, omdat Hij de Bevrijdende God is.'
Volgens Verkuyl is het opvallend, dat de laatste decade door de onderlinge oecumenische samenwerking 'de relevantie van de Bijbelse boodschap midden in de realiteit van de sociale en politieke vragen steeds meer aan het licht treedt'.
Hij merkt dat theologen over de hele wereld bezig zijn met de vraag wat het 'op ons toekomende Messiaanse Rijk' betekent voor ons leven en werken in de concrete geschiedenis. Hij vindt dat de kerken moeten trachten om te doen wat ze kunnen om veranderingen teweeg te brengen in situaties waar 'vuurhaarden van conflicten branden en de machtigen en de machtelozen elkaar bedreigen'.[8]

Verkondiging naast concrete actie

In datzelfde nummer van *Wereld en Zending* bespreekt C.H. Koetsier van het Generaal Deputaatschap voor de Zending de twee houdingen die hij bij Nederlandse kerkleden vindt als het gaat om de politieke dimensie van zending.
De ene groep legt de nadruk op evangelieverkondiging en bekering. Werelddiaconaat is belangrijk, maar hoort dicht bij de verkondiging te blijven. De andere groep staat sympathiek tegenover of neemt zelf deel aan activiteiten die volgens hem niet zozeer onder zending vallen. De voorbeelden die hij noemt, variëren van de wereldwinkel tot de steun van zendingsorganen aan het Fonds tot Bestrijding van het Racisme, waarbij een deel van de steun mogelijk gaat naar revolutionaire bewegingen in Afrika.
Hij stelt dat het Koninkrijk van God ook met politiek te maken heeft, maar 'rekening houden met de politieke dimensie van zending betekent allerminst verpolitiseren van de zending'. Het veronderstelt 'een zending, die omdat ze zich niet laat koppelen aan enigerlei politieke stroming, zich vrij kan opstellen tegenover de machten en haar vrijheid ten dienste stelt van de vertwijfelde

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 36 07-09-18 18:03

slachtoffers van onrecht en uitbuiting'.
Dit klinkt misschien niet heel anders dan wat er in 1950 over dit thema gezegd werd in *De Heerbaan*. Uit de voorbeelden die Koetsier in zijn artikel noemt, blijkt echter dat er een wezenlijk verschil in opvatting is. Het gaat niet alleen meer om een profetisch geluid, maar ook om concrete actie, waarbij die actie echter wel verbonden moet blijven met de christelijke hoop.

Na 1990: omslag en hernieuwde bezinning

In de periode ervoor is er in de tijdschriften dus een aanloop te zien naar die grote aandacht voor politieke betrokkenheid vanuit de zending in de jaren tachtig. Opvallend is, dat het politieke engagement waarmee *Wereld en Zending* een decennium lang doordrenkt was, opeens en snel lijkt te verdwijnen. Het thema komt nog een enkele keer ter sprake in de eerste helft van de jaren negentig, maar verdwijnt dan uit de aandacht.
Een duidelijke reden wordt hiervoor niet aangegeven, maar de grote politieke omwentelingen rond 1989 zullen hierbij een grote rol gespeeld hebben: in Europa viel de muur, in Zuid-Afrika werd Mandela vrijgelaten en ook waren er politieke veranderingen in Latijns-Amerika. Nu allerlei vaste structuren omvielen, kwam er ook in het denken over zending een omslag. Solidariteit en activisme leken dood te lopen. Dit leidde tot een hernieuwde bezinning op de bronnen van het geloof – de eerdere aanzetten die daartoe in de kerken al gegeven waren, kwamen nu weer tot leven en *Wereld en Zending* ging hierin mee.

Noten

[1] *Wereld en Zending,* 1982/2, 186
[2] *Wereld en Zending,* 1986/4, 281
[3] *Wereld en Zending,* 1982/2, 202
[4] *De Heerbaan*, 1950/III, 129-133
[5] *De Heerbaan* ,1965/XVIII, 90
[6] *De Heerbaan,* 1968/XXI, 101
[7] *De Heerbaan*, 1968/XXI, 113-115
[8] *Wereld en Zending,* 1972/4, 398-407

— Foka van de Beek is theoloog en stafmedewerker bij de Nederlandse Zendingsraad.

'Hebben wij niet al te gemakkelijk onze particuliere theologie als geloof gebracht en zo de uitdrukking van het geloof in een theologie, die beantwoordt aan de eigenheid van de ander, tegengehouden? Zou hier niet het antwoord liggen op de vraag waarom er zo weinig indigene, lokale theologie is?'

Prof.dr. A. Camps, 'Missiologie in deze tijd', *Wereld en Zending,* 1972/I, 11

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 37 07-09-18 18:03

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 38 07-09-18 18:03

‘De crisis der zending gaat nog dieper’

Oude strijders en ‘nieuwe leren zakken’

‘Zo onafscheidelijk als een Siamese tweeling’,[1] betitelde hervormd missioloog Hans Hoekendijk de combinatie ‘zending en crisis’ en de gereformeerde zendingsman Herman Bavinck viel hem daarin al eerder bij. Het was dit gevoel van crisis in de zending dat de aanleiding vormde voor de start van het ‘algemeen Zendingstijdschrift’ *De Heerbaan.*

Meteen in het eerste nummer van *De Heerbaan* refereert de gereformeerde zendingsman J.H. (Herman) Bavinck (1895-1964) eraan.[2] De ‘geestelijke worsteling’ als gevolg van de oorlogsjaren slokte wellicht alle energie op, schreef hij begripvol, maar er ook was sprake van een ‘zeer ernstige crisis’ in de zendingsarbeid. En dat vergde grondige doordenking om oplossingen te kunnen vinden.

Complexe verhoudingen

Bavinck omschreef in *De Heerbaan* van 1948 de crisis als de grote onduidelijkheid en verwarring over de rol die de Nederlandse zending en zendingswerkers in de naoorlogse Indonesische samenleving en de daar ontstane ‘jonge’ kerken zouden moeten spelen. De verhoudingen waren ingrijpend veranderd en complex.
Indonesië had in 1945 de onafhankelijkheid uitgeroepen, maar Nederland zou dat pas in 1949 erkennen. Slechts een deel van de Indonesische kerken was in de jaren dertig zelfstandig geworden. Een ander deel stond nog onder zendingsbestuur, maar in oorlogsjaren moesten ook deze kerken op eigen benen staan. De Japanners hadden de Nederlandse zendingswerkers immers geïnterneerd in kampen. Voor de Nederlandse zending zou dit, tijdens en na het instituteren van de lokale kerk, uitmonden in rolonzekerheid (‘crisis in het zendingsambt’[3]). Bavinck wilde zich hierop grondig bezinnen en beschouwde *De Heerbaan* daarvoor als een geëigende plek.
Hij noemde in dit verband ook de noodzakelijke bezinning op ‘het uitermate moeilijke probleem’ van de taak die de Indonesische kerken in de pluriforme samenleving hadden. Mocht (of moest) de kerk zich met sociale en politieke vragen bezighouden? Zouden de ‘jonge kerken’ kunnen bewijzen ‘een constructieve taak te kunnen vervullen voor het geheel van het volksleven’? Slechts dan zouden deze kerken, die gemakkelijk

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 39 07-09-18 18:03

De gereformeerde zendingsman J.H. Bavinck sprak in 1948 van 'ingrijpend veranderde verhoudingen'.

gezien konden worden als verlengstuk van het Nederlandse koloniaal bewind, hun plaats kunnen behouden te midden van een niet-christelijke meerderheid.

Zendingsmethodische keuzes

Ook acht hij het noodzakelijk om in het nieuwe tijdschrift grondig na te denken over de verhouding van christelijk geloof en de niet-christelijke religies. De 'ernst van deze vraag' werd volgens Bavinck in de negentiende eeuw niet voldoende beseft en de aanpassing aan andere religies droeg kiemen van syncretisme in zich.
In de zending werd, mede door de erkenning van het nieuwe heidendom in Europa, 'ernstig gezocht naar een verantwoorde verhouding tegenover die religies'. Het nieuwe tijdschrift moest een bedding bieden om acute zendingsvragen zoals deze theologisch te doordenken en op die wijze richting te zoeken in de crisis.
Bavinck wilde de vragen in het zendingswerk vooral aanpakken op een 'Christelijk, theologisch verantwoorde wijze'. Dat lijkt voor een theoloog een open deur, maar een dergelijke typering doet Bavinck geen recht. Hij argumenteert dat de vooroorlogse zending zich vaak te weinig bewust was van de theologische achtergrond van gemaakte zendingsmethodische keuzes. Waarom kozen sommigen voor de bekering van enkelingen, terwijl anderen het accent legden op kerkvorming en kerkorganisatie? Hoe zat het met de verhouding van kerk, volk en het bewaren van het 'cultuureigene'? Welke ervaringen deden we daarmee op in Europa? Het nieuwe tijdschrift moest eraan bijdragen dat de zending en haar werkers beter zouden leren om vanuit de Bijbel te denken. Het werd tijd, stelde Bavinck, om de zending los te maken van het 'geïmproviseerde en amateurachtige' dat het werk te veel kenmerkte. Het doordringen tot de theologische grondslagen van zendingsdenken en -methodiek zou het werk in alle onderdelen moeten bepalen en moeten leiden tot een nieuwe fase in de zending.

Internationaal denken

Opmerkelijk is de verbinding die Bavinck legt tussen de crisis in de zending en de 'theologische kwesties' die in de kerk in Nederland aan de orde waren. De oorlog had tot het besef geleid dat ook in Nederland (Europa) heidendom kon opbloeien en dat er risico's verbonden waren aan een al te nauwe verbinding van kerk en volk.
Het leidde tevens tot de overtuiging dat de

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 40 07-09-18 18:03

kerk een strijdende kerk hoort te zijn en dat we internationaal moeten denken.
Dat gold voor Bavinck niet alleen in politiek en economisch, maar ook in geestelijk opzicht: Onze moeite en onze gevaren zag hij als slechts kleine momenten 'in wat de Kerk over de gehele wereld in deze dagen ontmoet'. Het ging om vragen en worstelingen die zowel in Nederland als daarbuiten aan de orde waren.
Waarachtige bevrijding, stelde hij, is gelegen in 'oecumenisch, in grote termen durven denken'. De kerk staat overal voor dezelfde gevaren, verzoekingen en bedreigingen. Het gaat niet langer om het christelijke Westen te midden van een niet-christelijke wereld, maar om een wereldwijde kerk die zoekt naar 'Schriftuurlijk verantwoorde oplossingen'.

Bavinck: 'oecumenisch, in grote termen durven denken'

Daarvoor moest een bedding worden gegraven (*De Heerbaan*), waarin 'de stroom van gedachten en meningen' over de crisis en de principiele problemen een weg zal kunnen vinden.

Onverwachte plekken

De hervormde missioloog J.C. (Hans) Hoekendijk (1912-1975) legde andere accenten. Zijn dissertatie (1948) begon hij met de woorden: 'Dat de zending in een crisis verkeert wordt alom, in een verontrustende monotonie, herhaald.'[4]
In enkele artikelen in *De Heerbaan* (1948-1950) wees hij op 'nieuwe probleemcomplexen', zoals de aanhoudende chaos in Indonesië, adembenemende verschuivingen in Azië, het strijdtoneel in het Midden-Oosten, de toenemende macht van de islam, de overvleugeling van de zending door de roomse missie, onderbezetting op de zendingsterreinen, geldgebrek door inflatie en tanende interesse voor zending.
Maar Hoekendijk brengt nuancering aan. Volgens hem viel het mee met de verflauwing van de aandacht voor zending. Met vreugde constateerde hij dat predikanten niet langer de 'hartnekkigste saboteurs' van zending zijn en dat apostolaat steeds weer op onverwachte plekken aan de orde kwam.

De blik vooruit

Maar hij stelde ook dat de crisis veel dieper en algemener was dan velen voor waar wilden houden. Op dit punt slaat hij een andere weg in dan Bavinck en waarschuwt dat de crisis juist zichtbaar wordt in een breed verwoorde en onverholen heimwee naar de 'geest der oude strijders'.
Het verleden, stelt hij, wordt bewonderd, verdedigd en gerechtvaardigd. 'We zoeken ons te warmen bij het oude vuur.' Hij signaleert dat de zendingsbeweging omkijkt naar een glorieus verleden en zich geestelijk koestert in de nadagen van de grote zendingseeuw. Hij wil de blik echter vooruit richten en komen tot een radicale herbezinning op de hele structuur van het zendingswerk.

Sjaloomgemeenschap

Wat hij daarmee beoogde wordt vooral duidelijk uit zijn dissertatie, waarin hij afrekende met de naïeve verbinding van kerk en volk in de 'Oegstgeester' (en Duitse) volkskersteningsmethodiek, én uit zijn grote bijdrage aan studieproject 'The Missionary

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 41 07-09-18 18:03

Structure of the Congregation' voor de Wereldraad van Kerken (1961-1966). Voor Hoekendijk moest het in de zending gaan om de vorming van de gemeente van de Heer, die haar omgeving dient door een sjaloomgemeenschap te zijn.[5]

Hoekendijk: 'radicale afbraak van het huis'

Met het oog daarop moest al het zendingswerk worden hervormd. Onhoudbare delen van het werk moesten worden opgegeven. Van de dertig zendingsziekenhuizen in Indonesië zouden er niet meer dan twee kunnen overblijven. Het aanbod van christelijke scholen zou eveneens vergaand gereduceerd moeten worden. Oecumenische samenwerking was in dat proces een 'gebod', maar tegelijkertijd mocht zending niet vluchten in de oecumene. Samenwerking moet er zijn met het oog op het missionaire werk, niet andersom.
De crisis vormde voor Hoekendijk een 'radicale afbraak van het huis' waarin de zending lange tijd meende te kunnen wonen. Het nieuwe zendingstijdschrift zou moeten helpen om het christelijk abc weer te leren spellen en samen de theologie van de zending fundamenteel te doordenken. Het ging hem om het vinden van nieuwe leren zakken.[6]

Blijvend spanningsveld

Die zoektocht naar 'nieuwe leren zakken' is uiteraard kenmerkend voor zending, in welke tijd en context dan ook. Dat was zeker niet beperkt tot de naoorlogse jaren. Het gevoel van crisis mocht soms sterk zijn en op andere momenten wellicht nauwelijks merkbaar, maar zending bevindt zich ten allen tijde – ook wanneer er sprake lijkt van stabiliteit en consolidatie – in een spanningsveld.
Niet zonder reden werd in de naoorlogse hervormde apostolaatstheologie gewezen op zending als het getuigenis dat vorm krijgt in het spanningsveld tussen de wereld en het Godsrijk. In die dynamische crisisrelatie zoekt zending haar weg en stemt haar keuzes af op Gods beloften te midden van een 'wereld in nood'.[7] In dat perspectief is het juist om te spreken van zending als getuigen in de context van permanente crisis.

Noten

[1] J.C. Hoekendijk, 'Deelgenoten in verantwoordelijkheid', *De Heerbaan*, 1949/II, 197-232, zie ook 201
[2] J.H. Bavinck, 'Ter inleiding', *De Heerbaan*, 1948/I, 5-12
[3] Zie R. van Alphen, 'Crisis in het zendingsambt', *De Heerbaan*, 1949/II, 57-64
[4] J.C. Hoekendijk, *Kerk en Volk in de Duitse zendingswetenschap*, Dissertatie Universiteit van Utrecht, Groningen 1948, 9
[5] J.C. Hoekendijk, *Kerk en Volk*, 278-279
[6] J.C. Hoekendijk, 'Nieuwe leren zakken', *De Heerbaan*, 1950/III, 309
[7] J.H. Bavinck, *Zending in een wereld in nood*, Wageningen, 1948
[8] D. Bosch, *Transforming Mission*, New York 1991, 1-4

— Gerrit Noort is theoloog en directeur van de Nederlandse Zendingsraad.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 42 07-09-18 18:03

Kanteling naar nieuwe wegen

Jaren later zou ook de Zuid-Afrikaanse missioloog David Bosch (1929-1992) met nadruk spreken over crisis in de zending.[8] Hij verbond dit primair aan de sinds de jaren vijftig breed uitwaaierende definities van zending én aan de (interne en externe) kritiek op zending als zodanig.

Maar vervolgens citeerde hij instemmend de hervormde zendingsman Hendrik Kraemer (1888-1965), die al voor de oorlog stelde dat de kerk altijd in crisis is. De crisis als zodanig is voor kerk en zending niet zozeer het probleem. De kerk heeft deze veeleer nodig om zich ten volle van haar natuur en zending bewust te worden. Zij schoot volgens hem tekort door zich daarvan niet altijd bewust te zijn.

De kerk, stelde Bosch, zal altijd controversieel zijn en tegenspraak ontmoeten. De afwezigheid van crisis is voor de kerk een abnormaliteit, de aanwezigheid ervan is daarentegen kenmerkend voor nieuwe aanzetten. De crisis van zending in de twintigste eeuw is voor hem indicatief voor de kanteling naar een nieuw ‘paradigma’ waarin de wereldwijde kerk nieuwe wegen vindt om haar missie gestalte te geven.

‘Als enige Europeaan heb ik een tijd geleefd in een Afrikaanse gemeenschap: een vriend vroeg me toen: “Is het hard met hen te leven?” En ik antwoordde: “Beter zou je aan hen vragen, of het moeilijk is te leven met mij.”

B.A. Joinet, ‘Ik ben een vreemdeling in het huis van mijn Vader’, *Wereld en Zending,* 1972/III, 211

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇

‘In 1622 werd “de Propaganda Fide” opgericht en in 1659 ging er een beroemde instructie uit naar de apostolische vicarissen, die behoorden bij de Chineze rijken van Tonkin en Cochinchina:

“Leef U in het nieuwe volk in.
Bewonder en loof wat lof waard is.
Wat geen lof waard is … wees voorzichtig met uw oordeel …
gebruik niet te veel woorden, schudt liever uw hoofd.”’

M.A.M. Klompé, ‘Racisme en de Katholieke Kerk’, *Wereld en Zending,* 1972/IV, 273

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 43 07-09-18 18:03

Ze zijn er dus!

Zeventig jaar vrouwen in de zending

Wat tref je aan als je zeventig jaargangen van een tijdschrift over interculturele theologie en zending onderzoekt op 'vrouwen'? Het is een hele reis van jaar naar jaar, van periode naar periode, land naar land, vrouwenbeweging naar vrouwenbeweging. Mooie artikelen, weliswaar met een vaak wat wrange bijsmaak. Vrouwen die werkzaam zijn in het veld van de theologie lijken heel wat te moeten overwinnen.

Mannen blijken de norm en als je als vrouw geen duidelijk voorbeeld hebt van een vrouw die werkzaam is in de theologie, weet je niet waar je heen moet met je verlangens en ambities.
Wanneer er over vrouwen wordt geschreven, gaat het meestal over de vraag of ze wel in het ambt mogen, of ze wel mogen preken of dopen en of hun manier van theologie bedrijven wel net zo goed is. Die vragen komen steeds weer terug. Daarnaast worden er haast als terloops ook andere thema's aangekaart. Enkele daarvan haal ik in deze bijdrage naar voren.

Het goede voorbeeld

De waarde van het christelijke gezin als steunpunt voor de kerk is aanzienlijk, lees je in de eerste jaargang van *De Heerbaan* (1948) in een artikel van mej. Chr. Slotemaker de Bruïne over 'Christelijk gezinswerk in de zending'. Het gezinswerk is belangrijk en wordt gebruikt om de zendingskerken te sterken. Daarbij wordt uitgegaan van het ideale gezin.
In het ideale gezin is er gelijkwaardigheid tussen de seksen, dat is een levensvoorwaarde, schrijft zij. De Kerk moet daarin het goede voorbeeld geven door mannen en vrouwen een gelijk aandeel in het werk te geven. Je leest veel namen van vrouwen die de cursussen geven of ontwikkelen. Ze zijn er dus, die vrouwen in de zending!

Emancipatie in Indonesië

In *Heerbaan*-jaargang 1950 kom je een mooi artikel tegen van C.B. Rijnders over 'De medearbeid der vrouw in de Indonesische kerken'. In het Indonesië van 1950 zag je grote verschillen tussen de vrouwen van oudere generaties die niet konden lezen en schrijven en de jongere generaties die volledig onderwijs hadden genoten. De

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 44 07-09-18 18:03

laatste stonden klaar om vooraanstaande leidinggevende posities in te nemen in de maatschappij.
Er waren echter een aantal factoren die hun emancipatie belemmerden. Zij waren gebonden door de *adat* (culturele overleveringen), door religie of door politiek en ook de kolonisatie.
Nederlanders hadden wel messianistische gedachten bij Indonesië: na de dekolonisatie zagen ze het als een taak om het land te ontwikkelen. Voor de Indonesische vrouwen kwam er toen ruimte en volgens het artikel werden zij steeds belangrijker in de zending.

> 'Als de kiem van het Evangelie in haar is gevallen, zal het eigene zich daarin ontplooien. Zij zal in haar eigen taal en op eigen wijze het Evangelie aan haar volksgenoten brengen.' (*De Heerbaan*, 1950/III, 255)

Wat Rijnders daarmee wil zeggen, herhaalt zich op verschillende manieren in dit artikel. 'Blijf eraf met je Westerse denken en laat het in het Oosten', schrijft ze in reactie op een Japanse uitlating ('Hoe minder dit onderwerp voor de kerk hier gebracht wordt, hoe beter!') in een enquête over vrouwen in het ambt uit 1937 onder 1100 zendingskerken.

'Blijf eraf met je Westerse denken en laat het in het Oosten'

En een mooie reactie in diezelfde enquête was een heel andere: in China ontdekten ze dat de houding tegenover de vrouw veranderde door de vrouwelijke evangelisten. Ze hoorden zelden meer dat mannen een tweede vrouw namen en van kindhuwelijken was steeds minder sprake.

Tussen de regels door

Goed beschouwd wordt er in de zendingstijdschriften weinig geschreven over het werk van de vrouwen. Soms een paar zinnen of een alinea, maar geen heel artikel over personen die als vrouw in de zending werken.
De van tijd tot tijd terugkerende vraag of vrouwen wel in het ambt mochten, ging meestal spelen in een zendingskerk wanneer het Westen te veel invloed had. Indonesiërs bijvoorbeeld zagen zelf geen principiële gronden tegen vrouwen in het ambt, hoogstens door de *adat*. Maar ook dat laatste was aan het veranderen. En in China bijvoorbeeld hadden vrouwen hoge leidinggevende

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 45 07-09-18 18:03

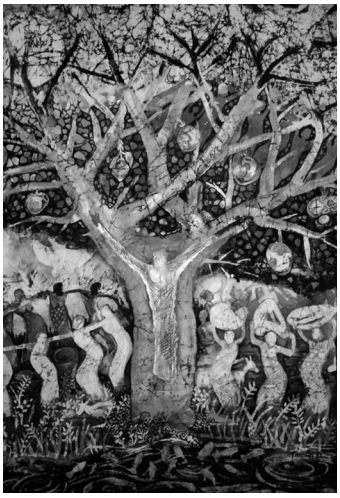

Dansen op de grens van twee werelden. Anthony Nwachukwu (Nigeria), 'Levensboom', batik op linnen.

functies in de maatschappij. Zij bleken manieren te vinden om in de kerk ook gehoord te worden.

Vrouwen en liturgie

In de artikelen uit de jaren tachtig ligt de nadruk op wat er opbloeit als vrouwen liturgie vieren – zie het artikel 'Vrouwen vieren Liturgie' van Annemarie Brugman uit 1986 – of theologie bedrijven. Beschreven wordt hoe bijzonder dat is en ook wat er anders en kenmerkend is als een vrouw de Bijbel leest en uitlegt of pastoraat uitoefent, als ze zoekt naar een nieuwe taal die past bij wat vrouwen ervaren aan theologie, aan liturgie en aan God.

> 'Het is alsof er een sterke wind begint te waaien, alsof overal de ogen open gaan, houdingen veranderen, een wind die armen doet strekken voor nieuwe omhelzingen, en de handen om nieuwe werktuigen aan te vatten, een wind die voeten doet bewegen voor nieuwe stappen, de stemmen losmaakt voor haar lied en haar treurzang. De vrouw begint zichzelf te ontdekken als onderwerp van de geschiedenis, ook al zal ze deze uitdrukking niet altijd bezigen. Feit is, dat de geboorte van een nieuw bewustzijn duidelijk wordt door haar activiteit en nieuwe houding t.a.v. de gebeurtenissen van het leven.' (*Wereld en Zending* 1987/2, 148)

Dit klinkt als de Heilige Geest aan het werk.

Vrouwelijke religieuzen in Brazilië

In het artikel 'De vrouw doet Theologie' van Ivone Gebara uit *Wereld en Zending* jaargang 1987, lees je over het werk van Braziliaanse vrouwelijke zendelingen die werken onder hun volksgenoten. In de jaren zeventig in Brazilië kwamen er de vrouwelijke religieuzen die leefden in het volk. Ze bedreven theologie door samen te leven, samen te delen en mondeling het geloof en de tradities door te geven.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 46 07-09-18 18:03

In de Tambaram Series. Volume IV lezen wij o.a.: 'Aangezien gelijkwaardigheid der sexen levensvoorwaarde is voor het ideale gezin, moest de Kerk het voorbeeld geven door mannen en vrouwen gelijk aandeel te geven in kerkelijk leven en kerkelijk werk.'

Chr. Slotemaker de Bruïne, 'Gezinswerk in de Zending', *De Heerbaan,* 1948/III, 83

Een aantal van deze vrouwen waren analfabeet maar dat was geen belemmering. Het ging om wijsheid van het leven. Daarmee legden ze bijbelpassages uit, gaven advies en troost.
Het blijkt dat er een 'voor' en 'na' de vrouwelijke religieuzen is, omdat deze vrouwelijke religieuzen het antwoord waren op het roepen van het volk in armoede. Door de vrouwelijke religieuzen voelden de mensen die in armoede leefden zich verbonden met God door Maria, die dichter bij vrouwen stond en door een Jezus die begrijpelijke woorden sprak. Hun religieuze beleving veranderde door deze vrouwen. Er gebeurt iets als vrouwen theologie doen.

Feministisch-theologische blik

Wat opvalt is een verschuiving toen de feministische theologie opkwam. In de jaren veertig-vijftig was de zending gericht op gezinswerk om de kerken op te bouwen. Daar hoorden de vrouwen bij als deel van het gezin.
In een artikel uit jaargang 1994/2 (33-43) van *Wereld en Zending* staat een interessant gesprek tussen drie feministische theologen, werkzaam in de missionaire context in het Westen: Trees Versteegen, Ellie Smeekens en Wilma Vogel. Zij spreken over grenzen en de betekenis ervan in de missionaire context en in de feministische context.
Als zendeling ging je 'naar de armen'. Je ging als buitenstaander, als de ander vanuit een machtspositie: 'wij helpen jullie'. In de feministische theologie wordt een andere positie ingenomen. De feministische blik op de werkelijkheid loopt via het standpunt en de geschiedenis van vrouwen, waardoor je er zelf deel aan hebt. Als feministisch theoloog (man of vrouw) stap je uit je rol van buitenstaander. Je laat de grenzen ertussen vervagen en zoekt elkaar op als een betrokken bondgenoot. Elk land en elke cultuur heeft een eigen feministische beweging, elk land, elke groep heeft zijn eigen problemen met onrecht. Vrouwen van kleur of vrouwen met een migratieachtergrond hebben een heel andere positie en (gebrek aan) privileges dan witte vrouwen. Hoog opgeleid en laag opgeleid, hoge sociale klasse, lage sociale klasse, rijk en arm: miskenning en geweld blijken overal voor te komen. Het interessante aan dit artikel is dat er ingezoomd wordt op de dagelijkse en herkenbare praktijk van alledag. Over in de bijstand zitten of de overschrijding van lichamelijke grenzen van de vrouw. Alle grenzen die door geweld of on-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 47 07-09-18 18:03

recht vervagen en de grenzen waar een vrouw tegenaan loopt, alleen omdat ze vrouw is. Maar ook dat de stem van vrouwen luider is geworden, scherper en sterker, in de loop van die vijftig jaar.
En nog steeds moeten vrouwen in de zending of missionaire theologen hard werken om zich verstaanbaar te maken. Het draait vooral om publicaties in een theologische wereld die een 'mannenwereld' genoemd wordt, waar het volgende citaat uit genoemd artikel op duidt:

> 'Een feministisch-Missionaire praktijk is dansen op de grenzen van twee werelden. Of, in termen van de ideologietheorieën: tot verschillende subjecten tegelijkertijd worden aangesproken. Subject vrouw en deelnemer en buitenstaander en arm en rijk en wit en … etc.' (*Wereld en Zending*, 1994/2, 43)

'Tot in haar diepste vezels'

Ten slotte is er een editie van *TussenRuimte* uit 2010 met een themanummer over vrouwen, getiteld: 'Religie op je lijf geschreven'. De focus ligt op het dagelijks leven van vrouwen: wat ze meemaken aan geweld en onrecht vanwege het gegeven dat ze vrouw zijn.
Er is ruimte gekomen voor vrouwen om die verhalen te delen en herkenning te vinden bij elkaar. Dat zijn de verhalen waar vrouwen mee verder kunnen, waarmee de stilte doorbroken kan worden. Nog een keer zeventig jaar en dan nog eens. Want, zoals Nancy E. Bedford schrijft in haar artikel 'Een kritische route. Theologische antropologie met het oog op vrouwen': het beeld van God wordt geweld aangedaan als het lichaam van een vrouw geweld wordt aangedaan – door seksueel misbruik, verbaal geweld, 'catcalling' enzovoort. In het klein overkomt het een vrouw een aantal keren per jaar, in het groot helaas te vaak. Zo lang er nog steeds sprake is van gender-ongelijkheid, blijft de maatschappij een fysiek onveilige plek voor vrouwen en moet het steeds weer op de agenda worden gezet.

> 'Zij [feministische theologen] wijzen erop dat het geweld tegen vrouwen, ongeacht waar of hoe, nooit ontkend of terzijde geschoven kan worden. Totdat de vreugde en de vrede en de gerechtigheid waarover in het evangelie wordt gesproken, iets wordt dat iedere vrouw tot in haar diepste vezels kan voelen.' (*TussenRuimte* 2010|4, 15)

— Renate Japenga is jeugdwerker voor de protestantse kerken in Hilversum en lid van de redactie van *TussenRuimte*.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 48 07-09-18 18:03

Messiaans intermezzo

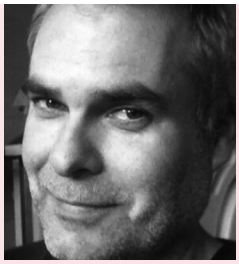

Recent werden twaalf leuke jochies uit Thailand samen met hun dappere coach uit een grot gehaald. De halve wereld leefde mee. Van CNN tot de NOS, alle serieuze nieuwszenders berichtten uitvoering over de Thaise voetballertjes die nota bene tijdens het WK-voetbal ondanks alle angst die zij toch moeten hebben gevoeld met grote smiles uit de grot werden bevrijd.

Ik was opgelucht toen deze jongens en hun coach het haalden, las met enige verwondering over de plannen om een toeristische trekpleister van de grot te maken en over alle goede dingen die wereldwijd de jongens werden toegedacht.
Sommige commentatoren durfden, zij het slechts in de marge, voorzichtig te wijzen op al die andere kinderen in conflictgebieden die maar geen aandacht krijgen, niet eens van lokale media. Maar weinigen durven daar antwoord op te geven.

Dat komt omdat het antwoord zo pijnlijk simpel is. Betrokkenheid tonen met Thaise kinderen die bedreigd worden door het geweld van de natuur vergt geen enkele politieke, religieuze of ideologische positie. Je hoeft nergens voor of tegen te zijn. Je staat niet machteloos tegenover een gewelddadige macht die ook nog eens oneindig gecompliceerd lijkt. En zo verworden de voetballertjes tijdens het WK tot een heerlijke vlakke show waar we na Jemen, Syrië, Irak, Zuid-Soedan en noem maar op, zoveel behoefte aan hebben.

Deze betrokkenheid toont ook een bijzonder hoopvolle kant, namelijk dat mensen zo graag betrokken willen zijn, maar dan zonder meteen politiek links, rechts, religieus of antireligieus te zijn. Een betrokkenheid die een tussenruimte opent, tussen de complexe machten in, en een verbondenheid laat zien die wel degelijk onder de oppervlakte van de schijnbare onverschilligheid uitsteekt. Zo nu en dan. In die tussenruimte. Een haast Messiaans intermezzo. Maar was die Messias niet juist door en door politiek?

— Lucien van Liere is universitair hoofddocent Religiewetenschap aan de Universiteit Utrecht. Van 2008 tot 2010 was hij lid van de redactie van *TussenRuimte*.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 49 07-09-18 18:03

De urgentie van racisme

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) opent met: *'All human beings are born free and equal in dignity and rights.'* Deze fundamentele vrijheid en gelijkheid mag niet aangetast worden door onderscheid op basis van ras en kleur, zo stelt de Verklaring. Helaas is dat in de twintigste eeuw vaak wel gebeurd en ultrarechtse bewegingen als de *white supremacists* in de Verenigde Staten en neonazistische groepen in Europa maken duidelijk dat racisme nog niet verdwenen is.

In de Nederlandse protestantse missiologie is het thema racisme herhaaldelijk doordacht, eerst naar aanleiding van het Nederlandse kolonialisme en later de Zuid-Afrikaanse apartheid. Protestantse missiologen roeiden soms tegen de stroom van de Nederlandse cultuur in. Dit artikel schetst de achtergrond en de gang van deze discussie aan de hand van de publicaties van de Nederlandse Zendingsraad.[1]

Wat is racisme?

Racisme laat zich moeilijk definiëren. In nauwe zin is racisme het centraal stellen van het eigen biologische ras – als er al zoiets is – en het minachten van andere rassen. In bredere zin is het een rangorde van culturen, religies en talen, al dan niet verbonden met de biologische categorie ras.
De Tilburgse hoogleraar Juliette Schaafsma hanteert deze brede definitie: 'In mijn ogen wordt een discours racistisch zodra het gaat om inferieur en superieur.'[2]
Schaafsma voegt hieraan toe dat het vandaag vaker gaat over een rangschikking van religies en culturen dan van volken of rassen.
In het Europa van de vroege twintigste eeuw ging het wel degelijk om een hiërarchie van biologische rassen. Men dacht dat sommige variaties van het genus *homo sapiens* zich in een hoger ontwikkelingsstadium bevonden dan andere, waarbij blanke Europeanen het hoogst op de ladder stonden – vonden zij. Geleerden staafden hun visie met observaties aangaande cultuur, religie en taal. Zo werden volken met een schriftcultuur hoger ingeschaald dan volken met een orale cultuur. Aandacht voor het individu was beter dan nadruk op het collectief; monotheïstische religies beter dan polytheïstische.

Zending en ras in de koloniale tijd

Aan het begin van de twintigste eeuw deden hiërarchische visies op etniciteit ook opgeld binnen de zending. Het idee van ontwikkeling zat in zekere zin ingebakken in de ethische theologie, de belangrijkste geestelijke stroming onder Nederlandse protestantse zendelingen van die tijd. De ethische theologie, die na 1850 opkwam, legde de nadruk op

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 50 07-09-18 18:03

de persoonlijke ontmoeting met God en op menselijke vrijheid.
De ethische theologen hadden een diep respect voor het inwendige religieuze bewustzijn dat zich ook in 'primitieve' religies uitte. Dat religieuze bewustzijn getuigde immers van de ontmoeting met God. Aan het begin van de twintigste eeuw verschenen enkele diepgravende monografieën over 'inheemse' religies van de hand van, onder anderen, Albert Kruyt, Hendrik Kraemer en Izaäk Kijne. Ook al getuigden zulke studies van waardering, ze hanteerden ook een rangorde van Indische culturen. Soms werd daaraan ook een rangorde van rassen gekoppeld. De Javaanse culturen werden bijvoorbeeld hoger ingeschaald dan die van Papoea. En in zowel de ethische theologie als de ethische politiek werd voetstoots aangenomen dat alle volken van de Indische archipel de voogdij van de Nederlanders nog lang nodig hadden. Dat zweemde naar de rassentheorieën van het sociale darwinisme.
Er klonken gelukkig ook waarschuwende stemmen, zoals die van Daniel Crommelin, een zendeling die in 1920 op een vergadering van de samenwerkende zendingsbesturen opmerkte dat 'onze zending slechts dan een diepe invloed op de inheemse samenleving kan hebben als het helder is dat wij vrij zijn van de vooroordelen van ras, nationaliteit en klasse'.
Ook zendingsdirecteur Jan Willem Gunning, een neef van de bekende ethische theoloog J.H. Gunning jr., stelde zich teweer tegen het stereotyperen van 'inheemse' christenen als lui en onbeleefd. Hij ontzenuwde de aantijgingen dat bekeringen slechts uit economisch en politiek gewin plaatsvonden.[3]

Zelfbestuur en zelfvertrouwen

In de jaren dertig werden veel Indonesische protestantse kerken onafhankelijk. Die ontwikkeling gaf de Indonesische christenen een nieuw zelfvertrouwen. Tegelijkertijd ontkiemde onder zendelingen het besef dat er geen sprake kon zijn van hogere en lagere rassen en culturen, maar dat er slechts een wereldkerk van gelijken was.
De conferenties van de Internationale Zendingsraad waren belangrijke katalysatoren in dit proces. Daar ontmoetten de vertegenwoordigers van de westerse zending en de Aziatische, Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse kerken elkaar op gelijke voet. Westerse zendingswerkers wilden zich niet langer vereenzelvigen met het westerse imperialisme. Kraemer schreef in 1938: '*One of the great handicaps of Missions is that it is propagated by Westerners*.'[4]
De zending liep in dit opzicht voor op de Nederlandse politiek. In de jaren dertig en veertig werd het Indonesisch nationalisme door het Nederlandse gouvernement de kop ingedrukt. Herhaaldelijk kwamen zendingswerkers op voor het goed recht van (een mate van) Indonesisch zelfbestuur en werden zij dissidenten in christelijk Nederland.

Superioriteitscomplex

Na de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheid begonnen Nederlandse missiologen de rol van ras in het kolonialisme en de zending dieper te doordenken.
In *De Heerbaan* van 1958 bood Johan Herman Bavinck een genuanceerde bespreking van ras in het licht van de Bijbel. Hij merkte op dat westerlingen er slechts zelden in slaag-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 51 07-09-18 18:03

den om in de koloniale setting vriendschappen te sluiten met mensen van andere rassen. Bavinck weet dit vooral aan het blanke superioriteitscomplex. De zending heeft, 'hoe graag ze dat ook gewild zou hebben, toch niet die bevrijding kunnen schenken, die zo dringend nodig was'. Daarvoor was ze te nauw verbonden aan de westerse koloniale orde. Bovendien werd het Koninkrijk Gods beschouwd als 'een gebeuren dat achter de horizon van de geschiedenis eenmaal geopenbaard zou worden' en niet als dat 'er nu reeds is en nu reeds ons denken en leven beinvloeden moet'.[5]

Oud-zendeling Johannes Verkuyl, die na zijn terugkeer uit Indonesië eerst secretaris van de Nederlandse Zendingsraad werd en later hoogleraar in de missiologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam wees op de sociaalpsychologische schade aangericht door het kolonialisme, met name het scheppen van een inferioriteitscomplex bij de gekoloniseerden. Hij merkte ook op dat imperialisme vaak samenging met rassenwaan. Aan die zaken had de zending zich bij tijd en wijle ook schuldig gemaakt, vond Verkuyl, maar zij had ook van harte bijgedragen aan zelfexpressie.[6]

Verkuyl sprak uit ervaring: hij was tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog de frontlijn overgestoken voor een bezoek aan Yogyakarta en had in Nederland begrip gevraagd voor de nieuwe republiek.

Zending en apartheid

Vanaf de jaren zestig kristalliseerde het missiologische denken over racisme vooral uit rondom het thema van de apartheid. Op de achtergrond speelde natuurlijk ook de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten.

Al in 1950 bezocht Johannes Hoekendijk – toen net verkast van de Zendingsraad (NZR) naar de Wereldraad – Zuid-Afrika en karakteriseerde de apartheid als een 'kastensysteem' geboren uit vrees en een drang naar zelfhandhaving. Met het nazisme nog vers in het geheugen concludeerde Hoekendijk dat ras een sociale mythe was en als zodanig ontmaskerd moest worden.[7] Het paste Nederlanders echter niet om neerbuigend te doen over de Afrikaners, vond hij. Beter konden ze naast hen in het zondaarsbankje van de rassenhoogmoed gaan zitten. [In Hoekendijks voetsporen trokken Willem A. Visser 't Hooft (1952) en de 'dominee van het volk', J.J. Buskes (1955) naar Zuid-Afrika.[8] Beiden lieten zich kritisch uit over de uitsluiting op basis van ras.[9]]

In de jaren zestig was het vooral de al eerder genoemde Verkuyl, die het racistische karakter van de apartheid aan de kaak stelde. Verkuyl kreeg contact met Christiaan Beyers Naudé, een Afrikaner predikant die zich radicaal tegen de apartheid had gekeerd en vroeg aandacht voor het door Beyers Naudé opgerichte Christelijk Instituut.

In 1970 reisde Verkuyl af naar Zuid-Afrika en sprak zich zeer kritisch uit tegen het apartheidsregime. Na zijn terugkeer was hij betrokken bij de oprichting van de werkgroep Kairos. Dientengevolge werd hij uitgenodigd om spreekbeurten te geven over apartheid voor aandeelhouders van Shell en Unilever en schreef hij notities voor de VN Veiligheidsraad.

Racismebestrijding

Inmiddels was de Wereldraad met een Programma tot Bestrijding van het Racisme (Programme to Combat Racism, PCR) begon-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 52 07-09-18 18:03

'Toch zal de inheemse kerk meer dan vroeger te zeggen moeten hebben over de persoon van den zendeling. Er zal een regeling moeten worden getroffen, waarbij zij een stem heeft bij de keuze van wie haar zullen dienen bijv. het recht hebben bij zijn eerste verlof, maar dan ook alleen bij het eerste, den zendeling niet tot terugkeer uit te nodigen.'

Dr. K.J. Brouwer, 'Blijvende opdracht?', *De Heerbaan,* 1948/I, 14

nen. Rein-Jan van der Veen, die Verkuyl was opgevolgd als secretaris van de NZR, zat in het dagelijks bestuur van de PCR; Boudewijn Sjollema, een Nederlandse socioloog was er directeur. Het PCR was een controversieel programma, omdat het geld overmaakte naar bevrijdingsorganisaties als het African National Congress en omdat het opriep tot boycot van Zuid-Afrika.

Binnen de NZR kwam het tot verhitte discussies over de werkwijze van het PCR. Sommige deelnemende organisaties vonden dat de NZR zich er niet achter kon scharen, omdat geweld niet werd uitgesloten als middel tot verandering van de Zuid-Afrikaanse samenleving. Voor Van der Veen was het echter een kwestie van solidariteit met de onderdrukten in Zuid-Afrika. Wie dat niet voelde, had onvoldoende vuur in zijn binnenste. Anderen binnen de NZR vroegen zich echter af of zendingsorganisaties waren geroepen tot het bestrijden van racisme.

Verkuyl steunde het PCR van harte, maar had wel enkele vragen. Richtte het PCR zich niet te exclusief op het blanke racisme? Moest racisme niet veeleer als universeel fenomeen onderkend en bestreden worden? En zou het streven naar verzoening geen centrale plaats moeten hebben in dit programma?[10] Van der Veens antwoord was kenmerkend voor deze verzetsman: de westerse kerken waren te bourgeois geworden om nog door confrontaties, conflicten en verguizing heen te willen; verzoening kon niet geprogrammeerd, maar slechts als een zegen ontvangen worden na geleverde strijd.[11]

In een boekje getiteld *Breek de muren af!* gaf Verkuyl zijn kijk op de Bijbel en ras. 'God heeft niet gewild dat de mensheid a.h.w. een eentonig-grijs tegelvlak zou zijn, maar Hij heeft gewild dat de mensheid te vergelijken zou zijn met een rijk gevarieerd mozaïek.' Verkuyl wees op het belang van Pinksteren: 'hoe mensen uit zeer verschillende volken elkander vinden rondom de Heiland der wereld. De taalbarrière is opgeheven. Maar ook de rasbarrière is opgeheven.'[12]

Urgentie en actie

In latere decennia hebben Nederlandse missiologen zich nog herhaaldelijk over racisme uitgesproken,[13] maar niet meer met de urgentie die in de jaren zestig en zeventig gevoeld werd. Dat gevoel van urgentie leidde indertijd tot zelfkritiek en tot actie. Maar sinds de jaren negentig lijkt een vorm van apathie ten aanzien van de vragen van gelijkheid zich op te dringen, althans in de kerken

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 53 07-09-18 18:03

van Europa en de Verenigde Staten.
Toch is er voldoende reden om die urgentie van de jaren zestig en zeventig weer te voelen, want de discussies gaan (weer) over inferieur en superieur. Juist vanuit het internationale karakter van zending en oecumene kan actie voor gelijkheid in de zin van de Universele Verklaring gestimuleerd worden. Die gelijkheid is immers een ervaringsfeit in de zending en in oecumenische ontmoetingen.
Zoals de oecumenische pionier Joseph Oldham al stelde in zijn programmatische boek *Christianity and the Race Problem* (1924):

> 'When Christians find in the world a state of things that is not in accord with the truth which they have learned from Christ, their concern is not that it should be explained but that it should be ended. In that temper we must approach everything in the relations between the races that cannot be reconciled with the Christian ideal.'

Noten

[1] De kwestie van ras komt zijdelings aan de orde in mijn dissertatie die bij uitgeverij Peter Lang verschijnt als*: From Paternalism to Partnership: Protestant Mission Partnerships in the History of the Netherlands Missionary Council (1900-1999).*

[2] Dirk Vlasblom, *NRC*, 2017

[3] J.W. Gunning, *De Inlandsche Christenen,* Baarn: Hollandia Drukkerij, [1913]

[4] H. Kraemer, 'Imperialism and Self-Expression', *The Student World*, 342

[5] J.H. Bavinck, 'Bijbel en ras,' *De Heerbaan,* 1958/XI, 53-70. Zie ook zijn gevoelige beschrijving van de verhoudingen tussen kerken in zijn *Inleiding in de zendingswetenschap,* Kampen: Kok, 1954, 195-202

[6] J. Verkuyl, *Inleiding tot de nieuwere zendingswetenschap,* Kampen: Kok, [1975], 235-238

[7] J.C. Hoekendijk, 'Enkele opmerkingen over "Kerk en Ras", in het bijzonder met het oog op Zuid-Afrika', *De Heerbaan,* 1951/IV, 253-266

[8] E. Meijers, *Blanke broeders – zwarte vreemden: De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken en de apartheid in Zuid-Afrika,* Hilversum: Verloren, 2008, 113-115

[9] W.A. Visser 't Hooft, *The Ecumenical Movement and the Racial Problem,* Paris: UNESCO, 1954.

[10] J. Verkuyl, 'Enkele notities over de achtergrond, het ontstaan en de taak van het Programma tot Bestrijding van het Racisme van de Wereldraad van Kerken', *Wereld en Zending,* 1972/4, 241-250

[11] R.J. van der Veen, 'Ervaringen opgedaan bij de uitvoering van het Programma tot Bestrijding van het Racisme', *Wereld en Zending,* 1972/4, 251-266

[12] J. Verkuyl, *Breek de muren af! Om gerechtigheid in de rassenverhoudingen,* Baarn: Bosch & Keuning, 1969, 15-45

[13] Zie onder meer het boek van J.M. van der Linde, *Over Noach en zijn zonen: de Cham-ideologie en de leugens tegen Cham tot vandaag,* Zoetermeer: Boekencentrum, 1993

— Wilbert van Saane is studentenpastor aan de Haigazian Universiteit in Beiroet. Eerder werkte hij als stafmedewerker bij de Nederlandse Zendingsraad en van 2011 tot 2014 was hij ook hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 54 07-09-18 18:03

Tien jaar *TussenRuimte*

'Laten zien Wie je zendt'

Vier jaar leidde zij de redactie met altijd weer een inspirerend woord of creatief beeld om de gedachten bij thema's en onderwerpen te bepalen. Dineke Spee, de eerste hoofdredacteur van *TussenRuimte*, in gesprek met de huidige hoofdredacteur over de tijd van toen.

Was je ook betrokken bij 'Wereld en Zending', de voorloper van 'TussenRuimte'?
Dat is een bijzonder verhaal ... Ik was gevraagd om redactielid te worden van *Wereld en Zending*. Op mijn eerste redactievergadering stond het voorstel om het blad te vervangen door *TussenRuimte* op de agenda.
Na een uitgebreid gesprek over het nieuwe tijdschrift zei Mechteld Jansen, de toenmalige hoofdredacteur, opeens tegen me: 'Ik had zo gedacht, dat jij wel de hoofdredacteur van *TussenRuimte* kunt worden.' Het leek me een leuke afwisseling naast mijn betaalde baan van dat moment. Ook al kwam het onverwacht, ik heb direct 'ja' gezegd.

Wat sprak je aan in het redactiewerk?
'Ik vond het inspirerend om mee te denken over de thema's. In de vergaderingen brainstormden we er uitgebreid over: wat leeft er momenteel, wat willen we onder de aandacht brengen? De onderwerpen zijn dus ook een afspiegeling van de tijdgeest. De doopsgezinde missioloog Alle Hoekema, die betrokken was bij de redactie, droeg bijvoorbeeld veel interessante onderwerpen aan.
We wogen alles af: komen verschillende opvattingen en stromingen voldoende aan bod, hoe kunnen we het thema goed uitwerken? Zijn er auteurs te vinden? We probeerden ook diversiteit wat betreft regio's aan te brengen. Zo is er een jaargang van *TussenRuimte* waarbij elk nummer een ander continent centraal staat.
Het blad stond toen wat losser van de Nederlandse Zendingsraad. Ik vind het een goede ontwikkeling dat nu geprobeerd wordt om de thema's van *TussenRuimte* meer te verbinden met het werk van de NZR, MissieNederland en Prisma.
Er zaten mensen met verschillende achtergronden en expertise in de redactie en met elkaar hadden we een groot netwerk waarin we auteurs konden vinden. Mensen rea-

Dineke Spee was van begin 2008 tot eind 2011 hoofdredacteur van *TussenRuimte*. Na haar studie theologie werkte ze onder andere in het onderwijs en bij een uitgeverij. Ze was predikante binnen de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten, zowel in Dordrecht als in Utrecht. Van 1990 tot 1999 werkte zij bij de Nederlandse Zendingsraad.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 55 07-09-18 18:03

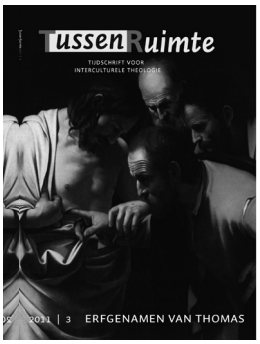

geerden enthousiast als we hen vroegen om voor *TussenRuimte* te schrijven, ze wilden hun passie graag delen. We merkten over de hele breedte veel *goodwill* bij de kerken en zendingsorganisaties. Aan het eind van 2011 ben ik gestopt met het redactiewerk, het kostte te veel tijd naast mijn werk. En ik merkte dat ik er wat uit raakte, omdat ik niet langer bij de zending werkte.'

Had je al ervaring met redactiewerk?

'Toen ik bij de NZR werkte was ik secretaris en eindredacteur van het blad *Kerk Overzee*. In die periode was ik ook verschillende jaren interim-hoofdredacteur van de *Missie-Zendingskalender*. Dat was in het begin wel moeilijk, omdat ik zelf nooit uitgezonden geweest ben, geen kennis had van kunst en ook nog eens verantwoordelijk was voor de financiële kant ervan.

Maar ik heb er enorm veel van geleerd. Het was interessant om kennis te maken met andere culturen en om met een open blik te leren kijken. Door te werken met mensen die verstand hadden van kunst, ging er een wereld voor me open. En iemand van de Nederlandse Missieraad, die de kalender mede uitgaf, hielp me inzicht te krijgen bij de financiën.'

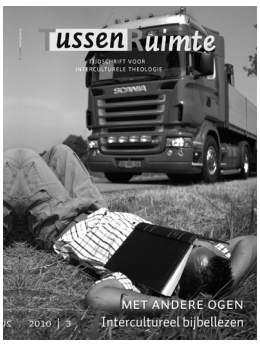

'TussenRuimte' is de opvolger van 'Wereld en Zending', maar wel een andersoortig tijdschrift. Welke verschillen zijn er?

'*Wereld en Zending* had een grote redactie, bestaande uit leden uit de hele achterban: Nederlandse Missieraad, Nederlandse Zendingsraad, Missio Nederland en Missio België, het Comité van Missionerende Instituten en de Verenigde Protestantse Kerk in België, plus uitgever Kok. Een kernredactie hakte de knopen door. *TussenRuimte* kreeg een kleine redactie met mensen met expertise op bepaalde gebieden, al bleef de achterban zoveel mogelijk vertegenwoordigd.
Qua inhoud en opzet was er een duidelijke cesuur: er kwam bijvoorbeeld, heel belangrijk, meer beeld in het tijdschrift. Eindredactrice Marieke van der Giessen heeft daarbij heel goed geholpen. Ook werden er nieuwe rubrieken toegevoegd op het gebied van film, muziek en andere kunst om zo aansluiting te vinden bij de samenleving.
Bovendien werden de artikelen anders van opzet: in *Wereld en Zending* was er vaak meer dan een bladzijde voetnoten per artikel, omdat auteurs het dan mee konden laten tellen voor hun academische carrière. *TussenRuimte* heeft een ander doel: de artikelen zijn vooral bedoeld om de lezers te informeren, ze moeten prettig leesbaar zijn.

De veranderingen wilden we verantwoorden aan de lezers. Dat is te zien in het nieuwe en uitgebreide missiestatement van de eerste jaargangen van *TussenRuimte*. Bij dit alles werd de redactie echt gesteund door uitgeverij Kok. In het begin hadden we veel overleg en dat was heel positief, zij hebben er altijd in geloofd.'

Welk onderwerp is je het meest bijgebleven?

'Het nummer over 'Religie en rampen' (2008|4), naar aanleiding van de orkaan Ka-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 56 07-09-18 18:03

trina in New Orleans. Dat heeft veel indruk op me gemaakt, zowel in de voorbereiding als bij de weerslag in het nummer zelf. Je werd geconfronteerd met de onmacht van de hulpverleners. De doopsgezinde zending daar speelde een grote rol. Hun manier van werken sloot aan bij mijn beeld van zending: nabij zijn en in je handelen laten zien Wie je zendt. Het volhouden met de mensen in hun noodsituatie en in alle voorlopigheid een beetje heil brengen. Dat is voor mij zending.
Alle vragen eromheen raakten me ook: ‘Wie zendt zo’n orkaan eigenlijk?’ Ik ben nu Job aan het lezen, dat is zo’n prachtig bijbelboek, met zoveel vragen. Mensen overkomt van alles, de vraag: ‘Waar is God?’ komt dan op.’

Over welke thema’s die indertijd veel aandacht kregen, hoor je nu veel minder?
‘Toen ik net bij de Nederlandse Zendingsraad werkte, was het ‘moratoriumdebat’ een groot item. Vanuit Afrika werden er veel vragen gesteld bij de Europese zending. Europeanen gedroegen zich volgens hen superieur: projecten moesten in de taal van de zendingsorganisatie geschreven worden, al het geld kwam uit Europa. Ondanks de mooie theorie van zending in zes continenten en van wederzijdse assistentie was het veel te veel eenrichtingsverkeer. Ook het conciliair proces speelde toen een grote rol. Nu spreekt men veel over klimaat. Dat lijkt een nieuw thema, maar daar waren wij dus al mee bezig.
Wat wel echt veel veranderd heeft, is de globalisering. Mensen reizen nu zelf de hele wereld over en maken kennis met andere culturen. Toen ik dertig jaar geleden predikant was in Dordrecht, was dat nog heel anders. In de kelder van een van de leden was er toen een zendingsmuseum van de landelijke Bond van Vrije Evangelische Gemeenten. Als iemand een presentatie over zending hield, nam hij voorwerpen uit dat museum mee. Dat was toen iets heel speciaals; voor veel mensen was het de eerste keer dat ze zelf konden kennismaken met een voorwerp uit een andere cultuur. Nu is die hele verbazing verdwenen, de verrassing bij het kennismaken met een andere cultuur is weg.
Toen ik begon bij de zending was het nog zo, dat ik wél gelezen had over andere culturen, maar er nooit echt mee kennisgemaakt. Aan jongeren is dat niet meer uit te leggen, de tijden zijn snel veranderd. In een uitgave als *TussenRuimte* zie je die veranderingen terug: andere thema’s, andere aanpak.’

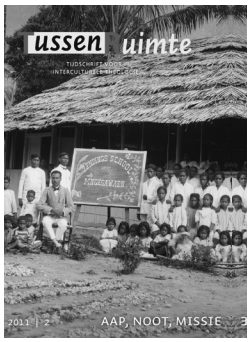

Welk thema zou je graag in ‘TussenRuimte’ willen zien?
‘We hebben een keer een *TussenRuimte* gemaakt rond een bijbelse persoon (‘Erfgenamen van Thomas’, 2011|3), dat was erg leuk. Zoiets zou weer kunnen, bijvoorbeeld rond Ruth of ‘de vrouwen van Paulus’ die genoemd worden in Romeinen 16, waarover bij de onlangs gehouden NZR-studiebijeenkomst over ‘Vrouwen en zending’ gesproken werd.’

— Foka van de Beek is theoloog, stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad en de huidige hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 57 07-09-18 18:03

Werken aan ontwikkeling: radicaal-kritisch en bescheiden

In de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die eind 1948 werd aangenomen, horen we de weerklank van hoop op een betere wereld. Ook in de later door de Verenigde Naties gepresenteerde millenniumdoelen, gericht op duurzame ontwikkeling, is die hoop voelbaar. Hoe is er sinds 1948 gedacht en gewerkt over wat we nu 'ontwikkelingssamenwerking' noemen?

Voor ontwikkelingssamenwerking zijn twee gebeurtenissen die eind 1948 en begin 1949 hun beslag kregen, van groot belang gebleken. Allereerst dat op 10 december 1948 de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) werd aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. De URVM beschrijft de grondrechten van de mens en kan gezien worden als de hoeksteen van het mensenrechtendiscours, dat de basis vormt van veel werk in ontwikkelingssamenwerking.
Ruim een maand later hield de pas gekozen president van de Verenigde Staten, Harold Truman, zijn inauguratie. Wat hij daarin zei, kan gezien worden als het begin van 'ontwikkelingssamenwerking' in moderne zin. Hij betoogde dat het de plicht van de Verenigde Staten was om 'het profijt van (...) wetenschappelijke ontwikkelingen en industriële vooruitgang beschikbaar te stellen voor de verbetering en groei van onderontwikkelde regio's'.[1]
We horen hier een weerklank van de hoop op een betere wereld en van de pretentie deze met onze wetenschap, techniek en organisatietalent te realiseren, zoals die gedurende het begin van de moderniteit en de wetenschappelijke revolutie (zestiende/zeventiende eeuw) onze cultuur is gaan stempelen.
In deze bijdrage orden ik de bezinning op ontwikkelingssamenwerking volgens een drietal invalshoeken die historische processen vertegenwoordigen, ontleend aan Giri en Van Ufford.[2] Deze drie meer thematische invalshoeken zijn: initiatieven van hoop, politieke praktijk en bestuurspraktijk en kritische reflectie.[3]

Initiatieven van hoop

Een van de motieven voor ontwikkelingssamenwerking, met name voor de niet-gouvernementele organisaties (ngo's), is de hoop op een betere wereld. Daarachter zouden we een geseculariseerde versie van de christelijke heilsverwachting kunnen zien. Die hoop heeft ongetwijfeld velen geïnspi-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 58 07-09-18 18:03

reerd die zich voor dit werk hebben ingezet. Zowel in de millennium-ontwikkelingsdoelen (*development goals*) opgesteld rond de eeuwwisseling, als in het VN-document *Transforming our world* (2015)[4], waarin de doelen voor *duurzame* ontwikkeling worden gepresenteerd (*Sustainable Development Goals, SDG's*), is die hoop voelbaar. Op zichzelf lijken deze doelen vaak utopisch. Denk bijvoorbeeld aan de eerste drie:

- beëindigen van armoede in al zijn vormen,
- beëindigen van honger, realisatie van voedselveiligheid en verbeterde voeding en bevorderen van duurzame landbouw;
- waarborgen van gezonde levens en bevorderen van welzijn voor alle leeftijden.

Kan dit ooit waargemaakt worden? Maar als wenkend perspectief dat beleid richting geeft en inspireert en de neoliberale rechtvaardiging van de verwoestende accumulatie van bezit bij een kleine groep weerspreekt, kunnen ze wel goede diensten bewijzen.

Politieke praktijk en uitvoering

De door de overheden gefinancierde ontwikkelingshulp en later ontwikkelingssamenwerking heeft zich evenwel ontwikkeld tot een eigen beleidsterrein en een maatschappelijke sector. Volgens Giri en Van Ufford hield dat ook in dat de morele motivaties werden gemarginaliseerd door professionalisering en een nadruk op financiering bij de realisering van 'ontwikkeling'. Zo kreeg in de tweede helft van de twintigste eeuw het begrip 'ontwikkeling' in de internationale verhoudingen steeds meer de betekenis van een economisch groeiproces, waarin de 'onderontwikkelde' landen het voorbeeld van de geïndustrialiseerde landen konden en behoorden te imiteren.

Het begrip werd ingevuld als een geheel van beleid en projecten, infrastructuur, kapitaalstromen en technologieoverdracht, waardoor de ontwikkelingslanden deel konden (en moesten) gaan uitmaken van de wereld van de massaconsumptie. In dat alles werd veelal het eigen politieke belang – het verkrijgen en behouden van invloedsferen in 'ontwikkelingslanden', vooral tijdens de Koude Oorlog – en het economische belang – bijvoorbeeld in de vorm van 'gebonden hulp' – niet vergeten.

Met het vooropstellen van het Europese en Noord-Amerikaanse model van ontwikkeling is de ontwikkelingssector als geheel in belangrijke mate een manifestatie geweest van de moderniteit. Naast de goede elementen daarvan, zoals fundamentele mensenrechten en scheiding der machten in het openbaar bestuur, zijn ook de negatieve kanten ervan meegekomen in het ontwikkelingswerk:

- de sterke nadruk op economische groei en welvaart;
- met het oog daarop de instrumentalisering van de natuurlijke hulpbronnen;
- milieu- en klimaatproblematiek als gevolg;
- de eenzijdige nadruk op doelrationeel redeneren en handelen;
- het voorbijgaan aan culturele en religieuze dimensies van het menselijke leven en samenleven.

Er is in de loop van de decennia ook veel goeds gedaan voor mensen. Allereerst in noodhulp, maar ook in meer structurele hulp. En dit laatste vooral ook door organisaties die dicht bij de mensen staan waaron-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 59 07-09-18 18:03

Voorbeeld in Puerto Rico

Een relatief vroeg voorbeeld uit kerkelijke kring van hoe negatief deze aanpak – ondanks mogelijk goede bedoelingen bij mensen die erbij betrokken waren – wordt gegeven door Richard Gillet.[5] Gillet bespreekt de opkomst van de petrochemische industrie in Puerto Rico die op het eiland 'ontwikkeling' zou brengen. Hij stelt vast dat zeventien jaar na de vestiging ervan de armere bevolking er weinig van heeft kunnen profiteren, dat ondertussen goede landbouwgrond aan agrarische productie is onttrokken en daarmee mensen hun inkomen verloren; dat het milieu wel ernstig is aangetast met negatieve gezondheidseffecten voor mensen.

der kerken en kerkelijke organisaties. Tegelijkertijd moeten we niet de ogen sluiten voor de schade die ook is aangericht door het, wellicht ongewild, onnodig lang in stand houden van een zekere afhankelijkheid[6] en een handelsbeleid waardoor eigen economische ontwikkeling in de 'ontwikkelingslanden' gefrustreerd werd, en de vaak impliciete culturele arrogantie van de donorlanden. Daarmee komen we bij de derde invalshoek, die van kritische reflectie.

Kritische reflectie

Kritische reflectie, vooral van de zijde van het zogenaamde 'postontwikkelingsdenken' heeft diepgaande kritiek op de 'ontwikkelingsindustrie' geleverd. Dat denken is in filosofische zin postmodern en poststructuralistisch. Deze kritische analyse van betogen (discoursanalyse) is geworteld in het werk van Foucault, Bourdieu en andere poststructuralistische en postmoderne filosofen. Het voert te ver om dat hier uit te werken. Ik geef enkele belangrijke vormen van kritiek weer in enkele vragen. Deze vorm kies ik mede omdat het voor mij ook echt vragen zijn. Mijns inziens snijdt de postontwikkelingskritiek heel relevante punten aan, maar ik wil die niet kritiekloos volgen.

- Is ontwikkelingssamenwerking toch niet vooral een middel geweest om ons economische systeem te verspreiden, waarvan de (traditionele) donorlanden met hun economische macht dan vooral ook zelf profiteren?
- Staat de recente combinatie van hulp en handel ook niet *te zeer* in het kader van economisch eigenbelang?
- Erkennend dat samenwerking op termijn het beste gaat als alle betrokken partijen er baat bij hebben en ook erkennend dat een eigen economische ontwikkeling in het mondiale zuiden een belangrijk facet is van een goede ontwikkeling daar?
- Is veel werk in ontwikkelingssamenwerking, ook door ngo's niet te zeer gedepolitiseerd, alsof het niet ook gaat om machtsverhoudingen die vaak onrechtvaardig zijn?
- Gaat de inbreng van de industriële donorlanden niet te zeer uit van de gedachte dat wij weten wat goede ontwikkeling is, terwijl de duurzaamheidsproblematiek helemaal onoplosbaar zou worden als alle ontwikkelingslanden in productie en consumptie ons voorbeeld zouden gaan volgen?

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 60 07-09-18 18:03

Uitdagingen

Met Giri en Van Ufford ben ik het eens dat het heel belangrijk is om de drie invalshoeken die in dit deel van het hoofdstuk zijn besproken bijeen te houden. In dat kader formuleer ik enkele uitdagingen voor de inbreng van kerken en christelijke organisaties in ontwikkelingssamenwerking, waarin hoop, actie met uitvoering en reflectie bij elkaar komen.
De belangrijkste uitdaging bestaat mijns inziens in de ontmythologisering van de modernistische, neoliberale ideologische wortels van het ontwikkelingsproject en het daadwerkelijk integreren van het christelijk geloof in de werkzaamheden met de partners. Uitwerking hiervan vereist nadere studie, bezinning en experimenten op het gebied van een meer integrale visie op ontwikkeling, inclusief economische ontwikkeling.[7] Iets concreter:

- Kunnen de (christelijke) ngo's, waar mogelijk samen met kerken, duurzame en inclusieve economische ontwikkeling voor de (heel) arme burgers bevorderen, zonder hen dienstbaar te maken aan de neoliberale economische orde die uiteindelijk zal proberen om hen als te goedkope arbeidskrachten te gebruiken?
- Kunnen de ngo's daadwerkelijk de verantwoordelijkheid voor ontwikkeling op een goede manier overdragen aan de burgers, burgerbewegingen en maatschappelijke organisaties in de ontwikkelingslanden?

Mijns inziens moeten we in ons denken over christelijk ontwikkelingswerk enerzijds kiezen voor een radicaal-kritische benadering van de ideologische wortels. En tegelijkertijd voor een bescheiden houding ten aanzien van de mogelijkheden om echte verandering teweeg te brengen. In het besef dat we dit werk niet maar doen in het licht van de *Sustainable Development Goals*, maar in het perspectief van Gods Vrederijk dat Christus zal vestigen.

Noten

[1] *'… we must embark on a bold new program for making the benefits of our scientific advances and industrial progress available for the improvement and growth of underdeveloped areas. …'* www.bartleby.com/124/pres53.html

[2] A.K. Giri en P.Q. van Ufford, *A Moral Critique of Development: Ethics, Aesthetics and Responsibility*, Aalborg, Denemarken: Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet, 2004

[3] Zie H. Jochemsen en H.J. van Dijke, 'Hoop, actie en reflectie. Een interpretatiekader voor ontwikkelingssamenwerking en de toekomst ervan', in: Jochemsen, H. (red.). *Als de tak wil bloeien … Ontwikkelingssamenwerking in perspectief,* Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 2018

[4] VN, *Transforming Our World,* 2015

[5] R.W. Gillet, L.J. Hogebrink, 'Ontwikkeling als ramp', *Wereld en Zending,* jg. 2, 1973, 360-371. De Amerikaan Gillet was directeur van een semi-kerkelijke organisatie op Puerto Rico.

[6] Zie bijv. R.D. Lupton, *Toxic charity. How the church hurts those they help en how to reverse it*, New York: Harper Collins, 2011; www.inphilanthropy.org/sites/default/files/resources/Toxic%20Charity.pdf

[7] Jochemsen, *a.w.*, hoofdstuk 3.5 resp. 8.

— Henk Jochemsen was vanaf januari 2009 tot eind vorig jaar algemeen directeur van Prisma.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 61 07-09-18 18:03

KENIA IN BEELD

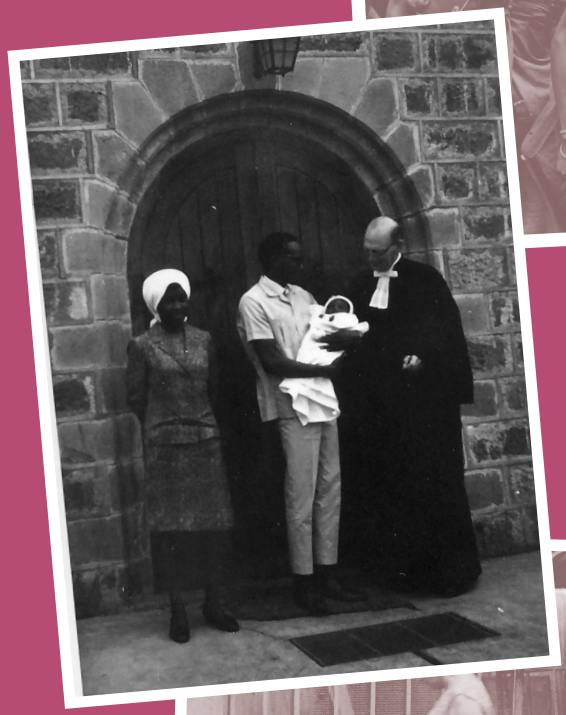

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 62 07-09-18 18:03

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 63 07-09-18 18:03

Oecumene en Pinksterzending, een ongemakkelijke relatie

Het eerste nummer van *De Heerbaan* kwam uit in 1948, het jaar waarin te Amsterdam de Wereldraad van Kerken werd opgericht. Nederlandse zendingsleiders onderstreepten in die tijd met verve de vanzelfsprekende – maar bij tijden ook geproblematiseerde – samenhang van zending en oecumene, zeker in de jaren voorafgaand aan de integratie van de Internationale Zendingsraad in de Wereldraad (1961). Nadien zou in de jaargangen van *De Heerbaan, Wereld en Zending* en *TussenRuimte* het missionaire werk in een grote oecumenische breedte voorbijkomen.

Wie de zeventig jaargangen doorbladert, komt echter al snel op het spoor dat deze 'brede oecumene' toch iets smaller is dan verwacht zou mogen worden. Zo komen missionaire initiatieven van Pinksterkerken maar beperkt aan bod. Pas in 1992 werd een nummer van *Wereld en Zending* geheel daaraan gewijd. Daarna schonk de redactie vaker aandacht aan de zending van Pinksterkerken en aan missionaire pentecostale theologie.
Bij de Wereldraad is een vergelijkbare ontwikkeling zichtbaar. Hoewel in 1961 voor het eerst Pinksterkerken lid werden van dit oecumenisch instituut, zou de raad pas in de jaren negentig serieus oog krijgen voor het belang van het pentecostale zendingswerk voor *World Christianity*. In het hiernavolgende staan we stil bij de ongemakkelijke relatie van geïnstitutionaliseerde oecumene en Pinksterzending.
Elders in dit nummer van *TussenRuimte* wezen we erop dat Nederlandse *mainline* zendingsorganisaties evangelicale en Pinkstersignatuur typeerden als 'sectarisch'. Veel woorden wijdden zendingsleiders in kerk en oecumene daaraan toen niet.
De piëtistische oorsprong van de Nederlandse zending was op de achtergrond geraakt door toenemende confessionalisering en verkerkelijking in de jaren 1870-1940 en vormde geen theologische brug naar zendingsorganisaties van evangelicale en pentecostale signatuur. Samenwerking werd niet gezocht en lange tijd werden deze zendingen vrijwel genegeerd in Nederlands zendingshistorisch en -methodisch onderzoek.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 64 07-09-18 18:03

Een 'achterlijk soort Christendom'

Pas in de jaren zestig en zeventig zou dit gaandeweg veranderen, toen het succes van evangelische zending en pentecostale kerkgroei niemand meer kon ontgaan. Zo schrijft antropoloog J. (Hans) Tennekes in 1972, naar aanleiding van een verblijf in Chili, over de 'uitdaging' die de Pinksterkerken voor de zending vormen.[1] De Pinkstergelovigen bleken na hun opmerkelijke groei vanaf de jaren dertig (zonder tussenkomst van zendingswerkers) inmiddels tachtig procent van alle protestanten in het land te vormen.

Het noopt hem tot een poging Pinksterkerken en -theologie te nuanceren. De essentie van het Pinkstergetuigenis omschrijft hij als de moralistische prediking van de bekering: niet-roken, niet-drinken, een goede echtgenoot en hardwerkend burger zijn. In afwijking van wat door anderen vaak werd verwoord, geeft hij aan dat het accent in de Pinksterkerken ligt op het leven nú, op de zichtbaarheid van het nieuwe leven: 'De reden voor de bekering ligt vooral in de mogelijkheden die het geloof voor het heden te bieden heeft.'

Desondanks duidt hij de Pinksterzending niet in louter positieve termen. Hij is op zijn minst ambivalent, maar zeker ook aanmatigend in zijn oordeel. Hij spreekt over 'fundamentele tekortkomingen' van een 'hopeloos inadequate' beweging die weliswaar richting en zin geeft, maar waarvan de samenleving niet veel wijzer wordt. De zendingsactiviteit is roerend, stelt hij, maar het is vooral een betreurenswaardig eenzijdig en 'achterlijk soort Christendom'.[2]

Tegelijkertijd erkent hij ons etnocentrische oordeel over de Pinksterbeweging, waarin moderniteit en seculariteit te snel gebruikt worden als maatstaf voor het gelovig-zijn in premoderne contexten. Nuancerend schrijft hij: 'Ook onze wereld blijft een beperkte wereld'. Hij concludeert daarom dat de Pinksterbeweging serieus genomen moet worden. Al was het maar omdat in die beweging het oorspronkelijke pinkstervuur op een verbazingwekkende manier gestalte gekregen heeft.

'Creatieve zelfstandigheid'

Zo'n tien jaar later blijkt *Wereld en Zending* Pinksterkerken nog steeds aan te duiden als 'religieuze sekten', ondanks de constatering dat Pinkstergelovigen 75 procent zouden vormen van alle protestanten in Latijns-Amerika.

Weliswaar steekt de redactie een hand in eigen boezem door te erkennen dat de *mainline* kerken faalden als 'geloofwaardige partijganger van de armen en rechtelozen', maar de Pinksterkerken vormen toch niet meer dan een 'uitdaging' voor de gevestigde kerken.[3] De laatstgenoemden moeten immers een antwoord zien te vinden op de ongebreidelde groei van de nieuwe kerken en ze worden niet beschouwd als partner in oecumene en zending waarvan missionair te leren valt. Hoewel in de jaren zeventig het besef groeide dat de Pinksterzending ernstig

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 65 07-09-18 18:03

genomen moest worden, was er tijdens het oecumenisch beraad in Cuenca (Ecuador, 1986) nog niet veel waardering. De pinkstersekten, stelde het beraad, gaven valse antwoorden op de religieuze verzuchtingen van het volk en droegen niet bij aan een integrale bevrijding.
De in Bolivia werkzame Belgische priester Frans Damen wees er echter op dat de houding ten opzichte van de 'nieuwe religieuze bewegingen' te defensief was. Verzuimd werd te onderkennen dat de Pinksterkerken niet alleen een hoge mate van 'creatieve zelfstandigheid' (*indigenisatie*) vertoonden, maar dat deze ook bijdroegen aan sociaal-maatschappelijke mobilisatie. De sekten hadden zich niet alleen vergaand 'genationaliseerd', maar participeerden niet minder dan 'kerkmensen' in samenlevingskwesties.[4]

Missionaire kracht

In de jaren negentig wordt een omslag in het missiologisch denken over de Pinksterbeweging zichtbaar. In een in 1992 verschenen nummer van *Wereld en Zending* over het pentecostalisme wordt niet langer defensief gesproken van een sekte, maar is het accent verschoven naar het onderzoeken van het missionaire geheim van deze beweging.
In het 'ten geleide' dekt de redactie zich weliswaar in tegen kritiek door op voorhand te wijzen op de 'grote zorgvuldigheid' waarmee de auteurs geschreven hebben én door te spreken van zowel gevaar als kracht van deze beweging, maar het accent verschuift onmiskenbaar van afwijzing naar ontdekking van missionaire kracht.
Een van de auteurs in dit nummer, evangelisch-oecumenisch grensganger Rob van Essen, onthoudt zich in de slotbeschouwing van een poging de missionaire kracht van de Pinksterbeweging te ontrafelen. Hij acht het wezenlijker de vraag te stellen 'waarom we in de gevestigde kerken niet in staat zijn die mensen voor de boodschap van Christus te winnen, die zich kennelijk wel aangesproken voelen in de explosief groeiende vrije- en pinkstergroepen'.[5]
Hij wijst in dat verband op de schroom in de gevestigde kerken om grote woorden te spreken die de inzet voor zending problematiseerde. Het is deze verlegenheid die in de late jaren negentig inzet zou worden van een missionaire heroriëntatie in de kerken.
Van Essen lokaliseert de aantrekkingskracht en vitaliteit van het pentecostalisme met name in de democratisering van de godservaring en de kracht van lofprijzing als profetie: 'Het zál waar zijn dat Christus koning is.' Pinksterzending, stelt hij, is niet alleen 'problem solving' door het verlenen van concrete hulp, maar biedt in de centraliteit van de lofprijzing ook hoop. De 'overflow' van een bevrijd en vreugdevol leven biedt perspectief.[6]

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 66 07-09-18 18:03

Trage omslag

De traagheid waarmee een herwaardering van Pinksterzending plaatsvond, wordt geïllustreerd door een themanummer van *Wereld en Zending* over missionair werk in de eenentwintigste eeuw. Nog steeds blijkt het Pinksterchristendom een 'nieuwe missionaire uitdaging' te zijn en geen 'partner in zending'.[7] Wout van Laar, van 1978-1983 zendingspredikant in Chili, kan niet anders dan met verbazing concluderen dat de gevestigde kerken het lang konden volhouden om de ogen te sluiten voor het pentecostalisme.[8]
Opmerkelijk is ook zijn verwijzing naar de prijs die priester Jan Rietveld in 1999 ontving van de Willibrord Vereniging voor zijn essay over Pinksterkerken in Brazilië. De jury motiveerde de prijs met het argument dat hij de gangbare negatieve waardering doorbroken had die deze bewegingen met sekten gelijkstelde. Het illustreert hoe lang het duurde voordat er een werkelijke omslag in het denken over de Pinksterkerken tot stand kwam.

Wereldraad en pentecostale zendingstheologie

Dat oecumene en zending inmiddels de ogen niet meer kunnen sluiten voor de Pinksterkerken blijkt onder meer uit het laatste nummer van de missiologische Wereldraadperiodiek *International Review of Mission* (juni 2018), waarin eindredacteur Benjamin Simon spreekt van de blijvende verandering die deze beweging bewerkstelligde in het wereldchristendom.[9]
Met Harvey Cox onderstreept hij dat de Pinksterbeweging de 'unanticipated re-appearance' vormt van 'primal spirituality in our time'. Deze pentecostale spiritualiteit heeft als wezenskenmerk dat het zich in elke vrijwel context weet te nestelen en daarmee een enorme capaciteit heeft voor groei en zending.

Hete hangijzers

Daniel Buda, Wereldraadmedewerker voor oecumenische relaties, schetst in de genoemde uitgave hoe de ongemakkelijke relatie van de Wereldraad en de Pinksterkerken zich ontwikkelde en wat daarin de hete hangijzers zijn.[10]
Het is niet geheel verrassend dat de Roemeens-orthodoxe priester Buda allereerst wijst op proselitisme als hindernis om tot reguliere oecumenische verhoudingen te komen. Daarnaast wijst hij echter ook op bestaande 'ecumenical hesitations' aan pentecostale zijde. Deze aarzeling wijt hij ten eerste aan het grote succes van de Pinksterzending. De Pinksterkerken hebben genoeg aan hun eigen groei en hun eigen netwerken. Ten tweede speelt een anti-oecumenische houding een rol, die het gevolg is van liberaal-theologische tendensen bij de Wereldraad. Pinksterkerken voelen zich daarbij niet thuis.
Buda constateert dat bij de oprichting van de Wereldraad in 1948 geen van de

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 67 07-09-18 18:03

147 lidkerken behoorde tot de Pinksterbeweging. De algemene opvatting was toen dat het geen zin had om contacten te leggen met de Pinksterkerken, die beschouwd werden als 'conservatief-evangelisch' en fundamentalistisch. Een dialoog met kerken van dit type zou onvruchtbaar zijn.
Dat neemt echter niet weg dat de bekende Pinksterleider David J. du Plessis (1905-1987) de Wereldzendingsconferentie te Willingen (Duitsland, 1952) meemaakte, evenals de assemblees in Evanston (1954) en Vancouver (1983). In 1961 werden twee Chileense Pinksterkerken lid van de Wereldraad, in hetzelfde jaar waarin ook verschillende orthodoxe kerken lid werden.
Maar deze toetredingen bleven een incident. De Pinksterbeweging nam in 1961 – het jaar waarin de Internationale Zendingsraad opging in de Wereldraad – evenals de evangelische beweging juist afstand van de oecumenische beweging. In de dertig jaar die daarop volgden zouden slechts enkele Pinksterkerken toetreden. Hun lidmaatschap werd niet als representatief beschouwd voor de positie van de pinksterbeweging ten opzichte van de oecumenische beweging. *De facto* werd in deze decennia de bestaande polarisatie evangelisch-oecumenisch als een vaststaand gegeven geaccepteerd.

Wereldraad in kort bestek

Zeventig jaar geleden vond op 23 augustus 1948 in Amsterdam de officiële oprichting plaats van de Wereldraad van Kerken (World Council of Churches).

- Hoofdzakelijk protestantse en anglicaanse kerken uit Europa en Noord-Amerika werden lid.
- Later zijn veel kerken uit Azië en Afrika en ook alle orthodoxe kerken toegetreden.
- Lidkerken moeten autonoom zijn en meer dan tienduizend leden hebben; kleinere kerken kunnen geassocieerd lid zijn.
- De Wereldraad verenigt 349 kerken, die samen meer dan 560 miljoen christenen tellen.

Sterk toegenomen invloed

Begin jaren negentig zou daarin echter verandering komen toen de assemblee te Canberra voorstelde om aan de slag te gaan met het pneumatologische thema 'Come Holy Spirit – Renew the Whole Creation'. Het thema vormde in essentie een erkenning van de grote groei van het pentecostalisme en de wens tot andere verhoudingen te komen.
Het voorstel leidde tot de opdracht aan Wereldraadafdeling *Faith and Order* om contacten met de Pinksterbeweging te intensiveren. Het zou tot een dialoog moeten komen. Dit kreeg zowel gestalte in een lange reeks bilaterale consultaties in de periode 1994-2011 als ook in de start van een *Joint Consultative Group*.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 68 07-09-18 18:03

Deze zou structuur moeten bieden aan de contacten tussen Wereldraad en pentecostale kerken.
Hoewel de Wereldraad in 2012 niet meer dan zeven leden telde uit de Pinksterkerken, was de invloed van pentecostalen binnen de raad inmiddels sterk toegenomen. In Wereldraadcommissies participeerden structureel leden van Pinksterkerken en contacten met de *World Pentecostal Fellowship* waren eveneens tot stand gekomen. Zo sprak Prince Guneratnam, voorzitter van de WPF, tijdens de assemblee in Busan (Zuid-Korea, 2013) de plenaire vergadering toe om de gegroeide contacten te onderstrepen.
Daarnaast wordt de start van het *Global Christian Forum* gezien als een ontmoetingsplaats voor 'oecumene nieuwe stijl'. Met dit forum is een 'veilige' plaats gecreëerd voor ontmoeting van Wereldraadlidkerken en Pinksterkerken die geen lid van de Wereldraad willen zijn of vaak niet kunnen worden vanwege de geldende toelatingseisen.
De oecumene van Wereldraad en Pinksterbeweging is daarmee nog lang geen feit, laat staan dat *mission in unity* is bereikt. Een lange weg is nog te gaan.

Noten

[1] J. Tennekes, 'De Pinksterkerken in Chili: een uitdaging', *Wereld en Zending,* 1972/2, 148-163
[2] J. Tennekes, 'De Pinksterkerken in Chili', 152-153
[3] F. Damen, 'De christelijke kerken en het fenomeen van de sekten in Latijns-Amerika', *Wereld en Zending*, 1988/2, 158, 161
[4] F. Damen, 'De christelijke kerken', 162-163
[5] R. van Essen, 'Slotbeschouwing: Verrast door vreugde? Tasten naar een geheim', *Wereld en Zending*, 1992/2, 73-74
[6] R. van Essen, 'Slotbeschouwing', 78-79
[7] 'Nieuwe missionaire uitdagingen', *Wereld en Zending*, 1991/1
[8] W. van Laar, 'Pinkster als de nieuwe reformatie van Latijns-Amerika', *Wereld en Zending*, 1999/1, 11
[9] 'Pentecostal Mission Theology', *International Review of Mission*, June 2018, 107.1 (406)
[10] D. Buda, 'The WCC's Relationship with Pentecostalism: A Brief Historical Survey', *International Review of Mission*, June 2018, 81-97

— Gerrit Noort is theoloog en directeur van de Nederlandse Zendingsraad.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 69 07-09-18 18:03

Tot elkaar komen

Op het plein voor het hypermoderne station van het bruisende Rotterdam zouden deze twee enorme wereldbollen, die elkaar precies op de plek van Rotterdam 'kussen', komen te staan. Bij de eerste aanblik kun je gêne of irritatie voelen opkomen: wat een narcistische uiting van liefde. Daarmee wordt de opvatting van de Deens/IJslandse kunstenaar Olafur Eliasson, die het plein als 'een perfecte locatie [ziet] om uit te zoeken wat het betekent om ruimte te delen', direct relevant. Want hoe reageer je op mensen in dezelfde ruimte als jij?

Dit kunstwerk is er, mede door gebrek aan financiële middelen, niet gekomen, maar het blijft een intrigerend concept. Het ontwerp roept vragen op over hoe je je verhoudt tot de ander. Tegelijkertijd gaat Eliassons *Kissing Earth* ook over de vraag hoe we een verband leggen tussen onze lokale omgeving en de globale kwestie.

In dit werk staat Rotterdam onmiskenbaar centraal. Echter, door de transparante en spiegelende delen in het oorspronkelijke ontwerp word je als beschouwer letterlijk en figuurlijk uitgenodigd om te reflecteren op je eigen plek in verbinding met de rest van de wereld. Je ziet zowel jezelf als de ander in en door het werk heen. De vraag dringt zich op wat mijn relatie is met de ander, dichtbij en ver weg. Zie ik mijzelf als het zelfminnende centrum van de wereld of heb ik ook oog voor de rest van de wereld?

Kissing Earth haalt je uit het centrum van jouw wereld door andere delen ervan te tonen. Daarmee vraagt het: heb ik mijn nabije en verre naaste net zo lief als mijzelf ?

— Jolien van Braak MA studeerde kunstgeschiedenis en theologie en zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 70 07-09-18 18:03

Olafur Eliasson (1967), 'Kissing Earth' (ontwerp 2014)

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 71 07-09-18 18:03

MissieNederland/NZR-werkgroep: 'Missing billions'

Het gaat over twee miljard mensen die niet of nauwelijks bereikt zijn met het evangelie. Wat onthutsend, zo'n getal. Twee miljard maal één mens. 'En God schiep de mens naar Zijn beeld' (Genesis 1:27, HSV). En 'wij' maar denken dat we er bijna zijn, bij 'al de volken'.
Een MissieNederland/NZR-werkgroep die (nog) geen naam heeft, kwam op 24 mei bij elkaar in Driebergen. Het gesprek ging allereerst over de aanscherping van het werkdocument met de doelstelling, de visie en missie van de werkgroep. Daarna werd er opgesplitst in drie groepen en verder nagedacht over concrete stappen. De concrete stappen zullen gaan over hoe we ons meer bewust kunnen worden in kerken, op bijbelscholen en theologische opleidingen over deze '*missing billions*'.
In kleine groepen wordt het komende halfjaar verder nagedacht over hoe dat te doen en in het najaar komt de werkgroep weer bij elkaar. De deelname van een aantal directeuren van verschillende organisaties mag veronderstellen dat de organisaties zich zelf ook zullen verbinden aan deze kwart van de wereldbevolking. — *Piet Both*

Presentatie Handboek Oosters Christendom

Op 31 mei vond op de Radboud Universiteit de boekpresentatie plaats van het *Handboek Oosters Christendom*. Dit lijvige boekwerk van maar liefst 993 pagina's wil een uitgebreid naslagwerk vormen over het Oosters Christendom voor het Nederlands taalgebied. De boekpresentatie werd opgeluisterd door een aantal interessante bijdragen. Zo schetste Herman Teule, oud-directeur Instituut voor Oosters Christendom, hoe de aandacht voor het Oosters Christendom de afgelopen decennia is gegroeid. In Nijmegen was er altijd al bijzondere aandacht voor de Byzantijnse tradities, maar door de toestroom van vele oosterse christenen – met name uit Oost-Turkije, Egypte en Ethiopië – in de jaren tachtig en negentig nam de belangstelling voor de huidige praktijk toe. Ging de studie in het verleden vooral uit naar theologie en liturgie, nu kijkt men naar thema's als interreligieuze dialoog, secularisatie en omgang met de islam. Voor dit laatste blijkt vooral het Abassidische rijk (750-1000) een interessante periode te zijn geweest. Oosterse christenen waren degenen die Griekse filosofen naar het Arabisch vertaalden en daarmee in aanzien stonden bij de islamitische autoriteiten.
Tijdens een bezoek aan Libanon in mei hoorde ik kerkleiders uit het Midden-Oosten hetzelfde zeggen: wat weten we over deze periode en wat kunnen we hiervan leren voor de huidige positie van de kerk? Tegelijkertijd bieden de ervaringen van oosterse kerken ons een spiegel. Kortom, genoeg redenen om ons (nog) meer te verdiepen

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 72 07-09-18 18:03

in het Oosters Christendom. Het handboek biedt ons in elk geval de mogelijkheid om dat voor het eerst in onze eigen taal te doen.
— Wilma Wolswinkel

Conference of European Churches (CEC) – General Assembly

Van 31 mei tot 6 juni kwam de vijfjaarlijkse assemblee van de Conference of European Churches bijeen in Novi Sad in Servië. Er waren zo'n vijfhonderd aanwezigen: afgevaardigden van protestantse, oud-katholieke en orthodoxe kerken uit heel Europa, mensen die betrokken zijn bij oecumenische en diaconale organisaties en kerkelijke delegaties uit het Midden-Oosten. De Rooms-Katholieke Kerk is geen lid, maar er waren wel enige afgevaardigden.
Het thema was 'U zult mijn getuigen zijn' en dit werd uitgewerkt in de deelthema's gastvrijheid, gerechtigheid en getuigenis. Op zondag werden diensten in verschillende kerken bezocht, waaruit ook de etnische en kerkelijke verscheidenheid bleek, die er in dit deel van Servië te vinden is: van Servisch-orthodox tot Slowaaks-luthers en Hongaars-hervormd.
Werden de plenaire sessies nogal eens gedomineerd door de grote protestantse kerken in West-Europa en de orthodoxe in Oost-Europa, in de workshops en persoonlijke ontmoetingen was er de mogelijkheid om mensen te spreken van minderheidskerken, zoals protestanten uit Zuid- en Oost-Europa. Voor hen was het bemoedigend om hier met anderen samen te kunnen zijn en hun zorgen en vreugde te delen.
Voor jongeren was er een speciaal programma, dat al drie dagen eerder begon. Vanuit Nederland was onder andere Renate Japenga hierbij. Van haar volgt hieronder een persoonlijk verslag. —
Foka van de Beek

CEC-Youth Event en Stewards Program

Van 28 mei tot 6 juni deed ik mee aan het Conference of European Churches-programma voor jongeren tot 30 jaar. De eerste drie dagen kregen we een stoomcursus 'CEC' met alle thema's rondom *hospitality*, *justice* en *witness*. We waren met ongeveer vijftig jongeren en zeer betrokken. De jongeren die ik daar heb ontmoet waren zeer gretig om te participeren en zich in te zetten voor een betere wereld. Wat steeds sterker resoneerde in de groep was dat jongeren NIET de kerk van de toekomst zijn. Jongeren zijn de kerk van NU. Tijdens de General Assembly waren de jongeren als *stewards* bezig met alle praktische zaken voor de Assembly, of zoals ik: bezig met de liturgie voor de vieringen tijdens de General Assembly. We hebben ook een filmpje gemaakt, dat te vinden is op YouTube via de zoektermen 'Witnesses of an unjust world'.
— Renate Japenga

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 73 07-09-18 18:03

Film

Paul Schrader
First Reformed
2017

Worstelen met Gods schepping

Ik kom uit een familie van predikers en zendelingen. Het intrigeert me wat hen drijft, en ook hoeveel er in die posities van je gevraagd wordt. In de film *First Reformed* vertelt regisseur Paul Schrader, vooral bekend als schrijver van *Taxi Driver* (1976), het verhaal van de New Yorkse dominee Ernst Toller, die ernstig ziek is. Het verlies van zijn in Irak gesneuvelde zoon is hij niet te boven gekomen. Hij heeft moeite met bidden en besluit bij wijze van experiment om alles dagelijks van zich af te schrijven in een dagboek.
First Reformed is een intense film. Dat is zeker te danken aan acteur Ethan Hawke, die indrukwekkend de spirituele crisis van dominee Toller weet neer te zetten. Wat drijft deze man, wiens achttiende-eeuwse *Dutch Reformed Church* voornamelijk dienst doet als toeristenattractie? Waar gelooft hij nog in? Wie kan hij nog liefhebben? Waar hoopt hij ondanks alles op?
Het zien en overdenken van deze film heeft iets van het lezen van een goed boek, dat je soms even wilt wegleggen om alle gebeurtenissen te laten bezinken. Regisseur Paul Schrader komt met veel close-ups, als om je extra aan te sporen je in dominee Toller te verplaatsen. Dit had ik heel sterk bij zijn ontmoeting met de milieu-activistische echtgenoot van een gemeentelid. De jongen blijkt zwaar depressief en je ziet Toller worstelen hoe hem bij te staan. Bewonderenswaardig hoe hij dit doet, ondanks zijn eigen zware gedachten.
Te midden van alle vraagstukken stelt Toller zich open voor de vraag waarom er zo weinig wordt omgezien naar Gods schepping in onze samenleving. Hij radicaliseert in zijn opvattingen hierover. Het scherpzinnige *First Reformed* roept aan het einde bij mij als kijker veel ongemak op. Dat is ook omdat je weet dat Toller wel eens gelijk zou kunnen hebben.

— Joël Friso is theoloog, initiatiefnemer van Het Filmgesprek en lid van Interfilm.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 74 07-09-18 18:03

Muziek

De ‘impulseerende kracht’ van (zendings)liederen

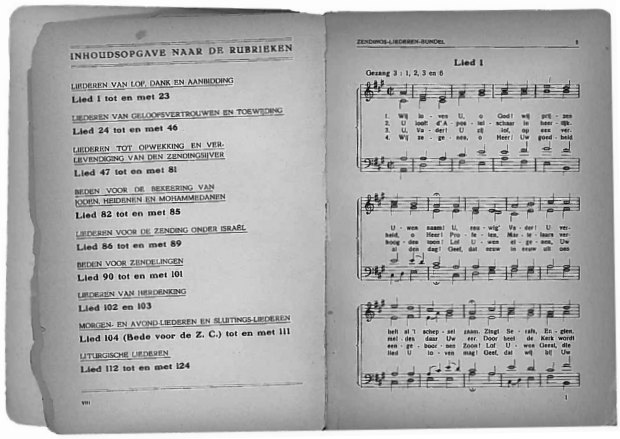
INHOUDSOPGAVE NAAR DE RUBRIEKEN

LIEDEREN VAN LOF, DANK EN AANBIDDING
Lied 1 tot en met 23

LIEDEREN VAN GELOOFSVERTROUWEN EN TOEWIJDING
Lied 24 tot en met 46

LIEDEREN TOT OPWEKKING EN VERLEVENDIGING VAN DEN ZENDINGSIJVER
Lied 47 tot en met 81

BEDEN VOOR DE BEKEERING VAN JOODEN, HEIDENEN EN MOHAMMEDANEN
Lied 82 tot en met 85

LIEDEREN VOOR DE ZENDING ONDER ISRAËL
Lied 86 tot en met 89

BEDEN VOOR ZENDELINGEN
Lied 90 tot en met 101

LIEDEREN VAN HERDENKING
Lied 102 en 103

MORGEN- EN AVOND-LIEDEREN EN SLUITINGS-LIEDEREN
Lied 104 (Bede voor de Z. C.) tot en met 111

LITURGISCHE LIEDEREN
Lied 112 tot en met 124

VIII

ZENDINGS-LIEDEREN-BUNDEL 1

Lied 1

Gezang 3 : 1, 2, 3 en 6

1. Wij lo - ven U, o God! wij prij - zen
2. U loof - ‘t A - pos - tel - schaar in heer - lijk
3. U, Va - der! U zij lof, op een ver
4. Wij ze - gen een, o Heer! Uw goed - heid

U - wen naam! U, een - wig Va - der! U verheid, o Heer! Pro - fe - ten, Mar - te - laars verboog - den toon! Lof U - wen et - ge - nen, Uw al den dag! Geef, dat eeuw in eeuw uit een

heft al ‘t schep - sel aan. Zingt Se - raf, En - gelen, met den daar Uw eer. Door heel de Kerk wordt een - ge - boor - nen Zoon! Lof U - wen Geest, die lied U to - ven mag! Geef, dat wij bij Uw

1

Deze liedtekst van Nicolaas Beets (1814-1903) uit de ‘gouwe ouwe’ zangbundel van Johannes de Heer roept op tot een uitgesproken verkondiging van ‘het Evangeliewoord’. Het lied heeft vrij veel populariteit genoten, wat ongetwijfeld te maken zal hebben met het zendingskarakter van het lied. Het stimuleert om elkaar toe te zingen de wereld in te trekken met het Evangelie. In vergelijkbare bewoordingen spreekt het ‘Woord vooraf’ van de eerste druk uit 1912 van de *Zendings-liederen-bundel*. Daarin wordt over de ‘impulseerende kracht’ van liederen gesproken, die kennelijk alom bekend was van het ‘geestdriftig zingen’ op de zogenoemde ‘Zendingsfeesten’. In het begin van de twintigste eeuw was er dus behoefte aan een specifieke verzameling liederen die de zending moest ondersteunen.

Twee drukken later bevatte de bundel inmiddels 124 liederen die men onder wist te verdelen in categorieën als ‘Beden voor de bekeering van Joden, heidenen en Mohammedanen’, ‘Liederen voor de zending onder Israel’ en ‘Beden voor zendelingen’.

Dat juist liederen werden aangewend om de zending te ondersteunen is een logisch en ook heel bijbels idee. Toen Paulus en Silas in Filippi in de gevangenis terechtkwamen, kwamen ze de nacht biddend en lofzingend door, tot verbazing van de andere gevangen en gevangenbewaarders. Zingen is stimulerend, of zelfs ‘impulseerend’. De boodschap is wel duidelijk: ‘Zingt!’ En dan hoeven we het nog niet eens over Augustinus’ uitspraak te hebben, dat zingen twee keer bidden is …

— Iddo van der Giessen, BA Liberal Arts & Sciences: Global Challenges (World Politics), is cantor-organist in de Goede Herderkerk te Rotterdam Schiebroek en student orgel, kerkmuziek en geschiedenis in respectievelijk Den Haag, Rotterdam en Leiden.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 75 07-09-18 18:03

Boeken

Fred Batterton, *Making Property Serve Mission. Rethinking the Church's Buildings for the 21st* Century, Victoria: Studio B Architects, 2016, 290 bladzijden, £ 21,99 (paperback)

Sommige handboeken hebben de wat vervelende eigenschap zó te streven naar volledigheid dat je al moe wordt voor je aan lezen toekomt. Dat is met dit boek gelukkig heel anders. Niet omdat het gewoon niet volledig genoeg is om de status van handboek te hebben, integendeel. Maar de verschillende delen en hoofdstukken zijn gewoon zo boeiend dat je denkt: o ja, natuurlijk, daar moet je ook over nadenken!

En dat 'nadenken' betreft dan het nadenken over stenen. De stenen van kerkgebouwen, om precies te zijn. Aan de (te) veel gehoorde kreet 'mensen gaan voor stenen' heeft de auteur van dit boek bepaald geen boodschap. Zijn uitgangspunt is omgekeerd: besef je wel dat je als kerk met je stenen (missionair) goud in handen hebt? Voor iedere kerk die een gebouw heeft waar wel eens iets om te doen is – variërend van de vraag of je tot de aankoop van een eigen gebouw zult overgaan tot de vraag hoe je van je geldverslindende gebouw afkomt en alles wat daar tussen zit – is dit boek een *must read*.

Het begint (heel terecht) met een theologische inleiding over de vraag wat de *core business* van de kerk is. De auteur, die als architect in Australië en Engeland werkt(e), noteert drie pijlers: *worshipping God, teaching and making disciples, loving your neighbour and others*. Vanuit dat vertrekpunt stelt hij de vraag hoe je kerkgebouw deze missie het beste kan dienen. Aan de hand van vele praktijkvoorbeelden, van oude en nieuwe, grote en kleine kerken, gaat de auteur na welke kansen en mogelijkheden er in allerlei verschillende typen kerkgebouwen verborgen liggen om op een vol te houden manier missionair betrokken kerk te zijn. Ook aan de praktische zaken rondom denk- en bouwprocessen, financiën, rolverdeling en het in de arm nemen van derden wordt uitgebreid aandacht besteed.

Het mooie is ook dat het boek op een oprechte manier een gelovige sfeer ademt, waarbij het oude adagium *ora et labora* op een frisse manier opnieuw tot leven komt. Afgelopen maart was ik in Londen in een kerk die men na noodgedwongen sluiting in de jaren negentig recent weer helemaal vanaf de grond af opnieuw had opgebouwd (kijk eens op www.stpauloldford.com). De les die me daar op het hart werd gedrukt zou zo uit dit boek weggelopen kunnen zijn: *never sell any building*. — *Wim Vermeulen, predikant Jacobikerk in Utrecht*

Coen Constandse, *Denken vanuit de ommekeer. Friedrich-Wilhelm Marquardt theoloog in de twintigste eeuw (1928-2002)*, Gorinchem: Narratio, 2017, 93 bladzijden, € 9,00 (paperback)

Friedrich-Wilhelm Marquardt was een Duitse theoloog die in zijn theologie sterk beïnvloed werd door historische gebeurte-

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 76 07-09-18 18:03

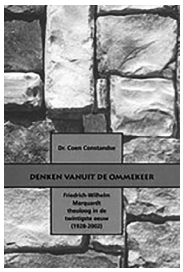

nissen in de twintigste eeuw. In minder dan honderd pagina's wordt zijn theologie, die volgens de auteur bekend staat als omvangrijk, moeilijk, origineel en vernieuwend, in heldere bewoordingen uitgelegd. Daarbij laat Constandse geregeld de theoloog zelf aan het woord en zorgt hij voor een logische inbedding van de citaten in het geheel. Marquardt wordt tot in zijn existentie geraakt door de gebeurtenissen rondom Israël. Juist in een tijd waarin de liefde voor Israël zeker niet meer zo vanzelfsprekend is onder christenen (met name bij jongere generaties), is het goed om je te realiseren hoe die 'theologie na Auschwitz', waarvan Marquardt een duidelijke vertegenwoordiger was, in West-Europa ontstond. Het zijn gevoelens van groot ongeloof, diepe schaamte en intense walging, die in de decennia na 1945 steeds heftiger gevoeld worden. Waarom heeft God zijn volk niet gered? Waarom heeft hij gedoopten ongehinderd hun gang laten gaan toen ze zulke grote misdaden begingen?
Tegelijkertijd is daar de vorming van de staat Israël in 1948, opnieuw een choquerende ervaring voor Marquardt. Het is de confrontatie met de aanwezigheid van een zelfbewust en onafhankelijk Israël binnen een eigen staat. Het is een unieke gebeurtenis, zonder enige precedent in de theologiegeschiedenis. Het vraagt volgens Marquardt om een andere theologie. De Bijbel gaat in een andere werkelijkheid tot ons spreken.
Marquardt's theologie en geloof schudden regelmatig op hun grondvesten. De val van het socialisme in 1989 is nog zo'n moment. Over God is Marquardt steeds minder zeker. Hij spreekt over God als een utopische werkelijkheid. Zijn theologie is kritisch, praktisch en maatschappelijk betrokken. Misschien is het daarom juist wel dat zijn theologie regelmatig verschuift. Theologie is geen theoretisch gefilosofeer, maar is verbonden aan een concrete hedendaagse werkelijkheid. Dit boekje is daarmee een fascinerend verslag van een kwetsbare en dappere zoektocht van een theoloog, die de Bijbel in het hier en nu laat spreken. Hoewel lang niet iedereen het met hem eens zal zijn omtrent Israël of socialisme, is het juist die houding die ons blijft uitdagen in de eenentwintigste eeuw. — *Wilma Wolswinkel*

Gabriel Quicke, *Spirituele verkenning van de christenen in het Midden-Oosten. Veraf of dichtbij?*, 's-Hertogenbosch/Oud-Turnhout: Gompel & Svacina, 2018, € 17,90 (paperback)

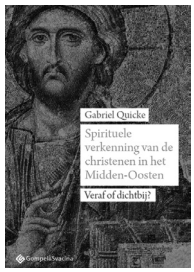

Bij een titel als deze zou je een lijvig boekwerk verwachten. De kerkelijke kaart van het Midden-Oosten is uiterst complex en vergt behoorlijk wat studie om goed inzicht in te krijgen. Voor wie het *Handboek Oosters Christendom* dat afgelopen mei verscheen (zie Impressies, blz. 70) te veel van het goede vindt, is dit boekje van Gabriel Quicke een handzaam alternatief.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 77 07-09-18 18:03

Gabriel Quicke werkte als 'priester-in-zending' in Libanon en is nu stafmedewerker van de Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de Christenen. Dit zorgt voor een sterke rooms-katholieke invalshoek met veel aandacht voor gezamenlijke verklaringen en pauselijke ontmoetingen met oosterse kerkleiders.
Het boekje geeft een zeer beknopt overzicht van de verschillende kerken in het Midden-Oosten. Daarbij worden de Byzantijns-orthodoxe kerken (hoewel zeer van belang voor de kerkelijke kaart in het Midden-Oosten) buiten beschouwing gelaten, om het geheel niet nog complexer te maken. Veel aandacht daarentegen is er voor de Assyrische Kerk van het Oosten, de Oriëntaals-Orthodoxe Kerken en de Oosters-Katholieke Kerken. Voor veel westerse christenen is het vaak al een hele ontdekking dat er christenen in het Midden-Oosten wonen, laat staan dat ze de onderlinge verschillen begrijpen.
Een interessant hoofdstuk is dat over de rol en toekomst van de christenen in het Midden-Oosten. Een uiterst urgente vraag door de massale emigratie van christenen uit de regio. Quicke ziet hierin drie belangrijke taken voor de Kerk in het Midden-Oosten weggelegd.
De auteur wat meer had kunnen focussen op zijn onderwerp, juist omdat hij maar honderd pagina's tot zijn beschikking had. Met name in het laatste hoofdstuk haalt hij onderwerpen aan als de terroristische aanslagen in Europa en de achterliggende oorzaken hiervan, waarbij ik mij afvraag of die wel in dit boekje thuishoren. — *Wilma Wolswinkel*

25 september
Studiemiddag
'Veiligheid tijdens werkreizen'

In niet ieder land ben je als missionair werker even welkom. Hoe ga je als (zendings) organisatie om met het thema veiligheid (reisvoorbereiding, crisismanagement en geestelijke voorbereiding)? Hoe bereid je je als medewerker voor op een reis en hoe reageer je in lastige situaties? Over deze vragen denken we na tijdens een studiebijeenkomst, die door de NZR en MissieNederland georganiseerd wordt.
14.00-16.00 uur, Hoofdstraat 51, Driebergen; zendingsraad.nl/agenda en www.missienederland.nl/veiligheid

28 september
Raadsvergadering NZR

In het eerste deel van de september-raadsvergadering verzorgt Jan-Matthijs van Leeuwen (Verre Naasten) een bijdrage over *Timothy Leadership Training*. Na de pauze zal Gert Noort (NZR) stilstaan bij de sinds 1948 door de NZR uitgegeven missiologische periodieken: *De Heerbaan*, *Wereld en Zending*, *TussenRuimte*, en de ontwikkelingen schetsen die in deze zeventig jaar in het missionaire werk zichtbaar waren.
10.00-12.30 uur, Bergkerk, Abr. Kuyperlaan 2, Amersfoort; zendingsraad.nl/agenda

14 oktober
Micha Zondag

Materiële armoede of rijkdom staan vaak in een omgekeerd verband met geestelijke armoede of rijkdom. Dat zet aan tot denken over kapitalisme, consumptie en uitbuiting. Micha Zondag stelt daarom het thema

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 78 07-09-18 18:03

'Rijk raakt Arm en Arm raakt Rijk' centraal in 2018-2019. Goed en recht doen aan arm en rijk vraagt om een levenshouding. Elke gemeente kan meedoen met Micha Zondag, op de speciale zondag 14 oktober 2018, maar elke zondag kan een Micha Zondag zijn.
www.missienederland.nl/michazondag

Oktober en Kerst
Op reis met Frontiers

Frontiers organiseert eind oktober een *Adventure trip* naar Noord-Afrika en rond Kerst een tiendaagse reis naar het Arabisch schiereiland om daar kinderen Engelse les te geven.
www.frontiers.nl/short-term/reizen/

13 oktober
Ontmoetingsdag Leprazending

Bijzondere ontmoetingsdag met het thema 'Buitengesloten' in het Afrikamuseum (Berg en Dal, bij Nijmegen): wat doet uitsluiting met iemand en welk werk wordt verzet om dit te voorkomen. Met een expert op het gebied van pesten en ex-leprapatiënt Isshak uit Tsjaad.
10.00-16.00 uur; gratis toegang, er is een collecte; www.leprazending.nl/ontmoetingsdag

26-27 oktober
The Justice Conference (Tear)

Thema: 'Love thy Neighbour'. Mpho Tutu, Anglicaans priester, auteur en dochter van de Zuid-Afrikaanse oud-aartsbisschop Desmund Tutu, spreekt op 27 oktober op The Justice Conference van ontwikkelingsorganisatie Tear. Ook de Canadese schrijfster Ann Voskamp en de Amsterdamse advocaat en politicus Don Ceder (ChristenUnie) leveren een bijdrage. Het hoofdprogramma op zaterdag met een keur aan (internationale) sprekers en artiesten vindt plaats in de Midden Nederland Hallen, Barneveld. De pre-conference op vrijdag 26 oktober in de Christelijke Hogeschool Ede is bedoeld voor wie extra verdieping zoekt en heeft een aparte track voor voorgangers/predikanten en ondernemers.
justiceconference.tear.nl

10 november
Landelijke Diaconale Dag

Op zaterdag 10 november is de 123e editie van de Landelijke Diaconale Dag. Er komen duizend diakenen, predikanten en zendingswerkers naar de Jaarbeurs Utrecht om nieuwe inspiratie op te doen. Er is een afwisselend programma met zanger Stef Bos als een van de plenaire sprekers, synodevoorzitter ds. Saskia van Meggelen, politicus Kathleen Ferrier, verhalenverteller Kees Posthumus en keuze uit meer dan vijftien workshops.
www.kerkinactie.nl; aanmelden via www.aanmelder.nl/ldd2018

19 november
Symposium leiderschap en Martin Luther King

Vijftig jaar na de moord op Martin Luther King organiseren de Unie van Baptisten en de Vrije Universiteit een symposium over leiderschap in het licht van het leven van de beroemde activist en baptistenvoorganger. Hoofdspreker is dr. Reggie Williams uit Chicago, ethicus en verbonden aan McCormick Theological Seminary. Zijn onderzoek richt zich met name op de interpretatie van Jezus, ras, politiek en de zwarte kerk.
Baptist House, Postjesweg 150, Amsterdam; € 20, studenten € 15; www.mcclendonchair.com/symposium

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 79 07-09-18 18:03

TussenRuimte 2018 / 4
Missie en minderheden

Roma-kinderen in Roemenië

In het huidige missionaire denken is er veel aandacht voor 'missie vanuit de marges'. Juist mensen uit de marge, kwetsbare personen en groepen, hebben ons iets te zeggen. We moeten naar hun stemmen luisteren, want juist hun verhaal en hun visie kunnen richting geven in het missionaire werk.
Dit klinkt heel mooi, maar de praktijk is vaak weerbarstig. Voorbeelden daarvan zijn er overal te vinden in de zending. Wordt er echt geluisterd naar Aziatische prostituees, Afrikaanse boeren, Europese Roma, als er missionair beleid gemaakt moet worden? En, aan de andere kant: wordt het beeld van 'de gemarginaliseerde' niet te veel geromantiseerd? Er zijn veel mensen en groepen als gemarginaliseerden aan te duiden. In het komende decembernummer van *TussenRuimte* hebben we ervoor gekozen om de focus vooral op (verschillende soorten) minderheden te leggen.

kokBWtussenruimte-3-0818.indd 80 07-09-18 18:03